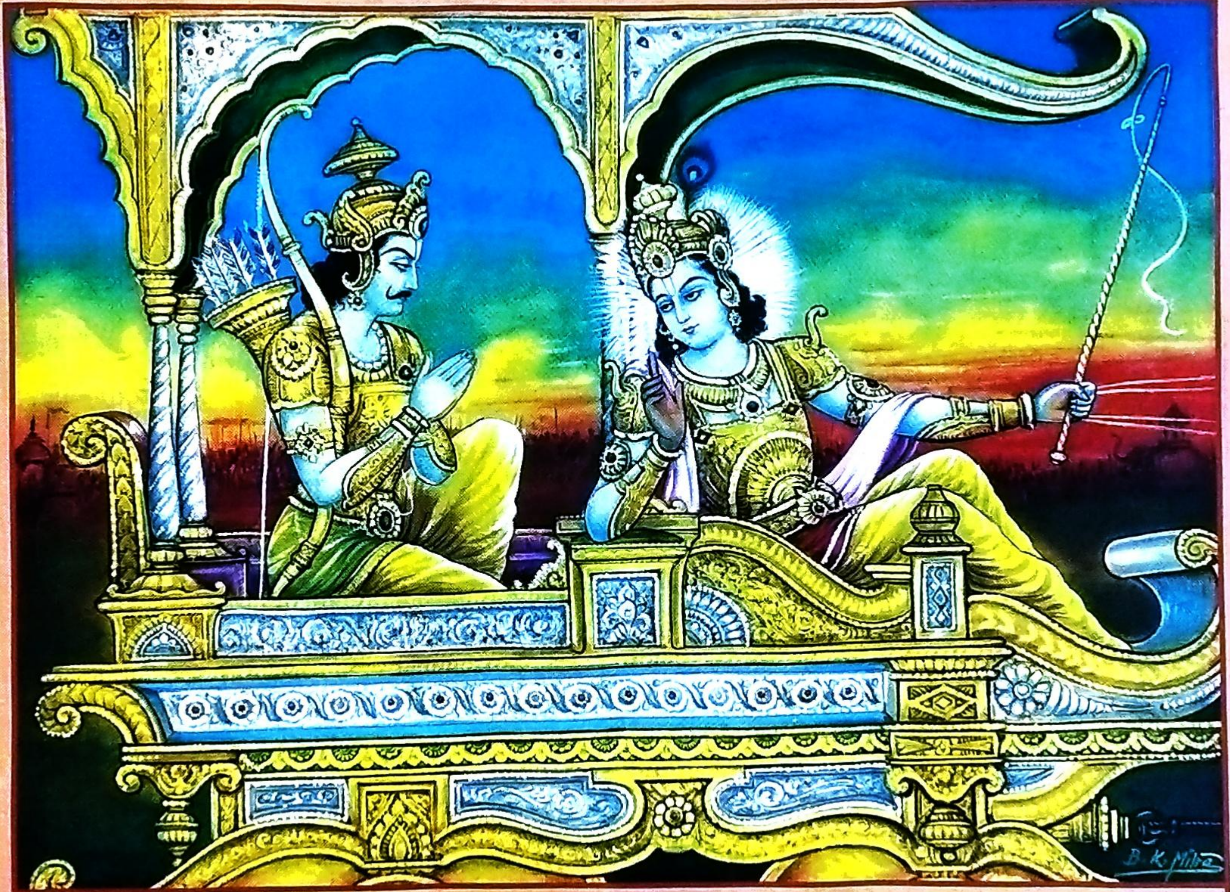
॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥ 1172

శ్రీమద్భగవద్గీత

తత్త్వవివేచనీ ఆంధ్రానువాదము

श्रीमद्भगवद्गीता-तत्त्वविवेचनी (तेलुगु)

యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణో యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః ।
తత్ర శ్రీర్విజయో భూతిః ధ్రువా నీతిర్మతిర్మమ ॥

गीताप्रेस गोरखपुर
GITA PRESS, GORAKHPUR [SINCE 1923]

వ్యాఖ్యాత
జయదయాల్ గోయందకా

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

ఓం పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే। పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే ॥
వసుదేవసుతం దేవం కంసచాణూరమర్దనమ్ । దేవకీ పరమానందం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥
నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నరోత్తమమ్ । దేవీం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయముదీరయేత్ ॥

శ్రీమద్భగవద్గీత

(తత్త్వవివేచనీ హిందీ వ్యాఖ్యకు ఆంధ్రానువాదము)

మొదటి అధ్యాయము - అర్జున విషాదయోగము

అధ్యాయ నామము : శ్రీ భగవానుడు అర్జునుని నిమిత్తముగా జేసికొని సమస్త విశ్వమునకు భగవద్గీతా రూపమున జేసిన మహోపదేశమునకు అవతారికగా ఈ అధ్యాయము ప్రారంభింపబడినది. దీనిలో ఉభయపక్షములకు సంబంధించిన ముఖ్యమైన యోధుల నామములు పేర్కొనబడినవి. పిదప అర్జునుడు తన బంధుమిత్రులు నశించెదరను సందేహమునకు లోనయ్యెను. తత్ఫలితముగా అతడు మోహవ్యాకులుడై, తీవ్రవిషాదమునకు గురియయ్యెను. ఇట్టి విషాదము కూడా సత్సాంగత్యప్రభావమున సాంసారిక భోగములయందు వైరాగ్యభావన కలిగించి శ్రేయోమార్గమున ముందునకు నడిపించును. అందువలన ఇది అర్జున విషాదయోగముగా పేర్కొనబడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి మొదటి శ్లోకమున ధృతరాష్ట్రుడు యుద్ధవిశేషములను గూర్చి వివరింపుమని సంజయుని అడిగెను. సంజయుడు దానికి సమాధానముగా దుర్యోధనుడు ద్రోణాచార్యుని యొద్దకేగి సంభాషణ కుపక్రమించెనని రెండవ శ్లోకమున తెల్పెను. మూడవ శ్లోకమున, దుర్యోధనుడు ద్రోణాచార్యునితో పాండవుల మహా సైన్యమును చూడవలసినదిగా కోరి, నాలుగునుండి ఆఱవశ్లోకమువరకు ఆ సైన్యములోని ప్రముఖయోధుల పేర్లను తెలిపెను. ఏడవ శ్లోకమున ద్రోణాచార్యులతో తమ సైన్యములోని ప్రధాన సేనానాయకులను లెస్సగా తెలిసికొనుమని చెప్పి ఎనిమిది, తొమ్మిదవ శ్లోకముల యందు వారిలో కొందరి పేర్లను, వారి పరాక్రమములను, యుద్ధకౌశలములను వర్ణించెను. పదవ శ్లోకమున తమ సైన్యము అపరిమితమైనదనియు, పాండవుల సైన్యము పరిమితమైనదనియు తెలిపెను. పదునొకండవ శ్లోకమున భీష్ముని రక్షించుచుండవలసినదిగా వీరులందరిని కోరెను. పన్నెండవ శ్లోకమున, భీష్మపితామహుడు శంఖమును పూరించెననియూ, పదుమూడవ శ్లోకమున, కౌరవసేనలో శంఖములు, భేరులు, తప్పెటలు, మృదంగములు, కొమ్ములు మొదలైన వివిధవాద్యములు ఒకేసారి మ్రోగినవనియు వర్ణింపబడెను. పదునాలుగు నుండి పదునెనిమిదవ శ్లోకము వరకు క్రమముగా శ్రీకృష్ణ భగవానుడు, అర్జునుడు, భీమసేనుడు, యుధిష్ఠిరుడు, నకులుడు, సహదేవుడు మరియు పాండవసేనలోని సమస్తమగు ఇతరేతర ప్రముఖయుద్ధవీరులు తమతమ శంఖములను పూరించిరని తెల్పబడెను. పందొమ్మిదవ శ్లోకమున ఆ శంఖధ్వనులనుండి ఉత్పన్నమైన భయంకరశబ్దముతో భూనభోంతరాళములు ప్రతిధ్వనించెననియు, తద్ద్వారా దుర్యోధనాదులు వ్యథితులైరనియూ వర్ణింపబడినది. ఇరువది, ఇరువదొకటవ శ్లోకములలో ధార్తరాష్ట్రులు యుద్ధసన్నద్ధులగుట జూచి అర్జునుడు, శ్రీకృష్ణునితో తన రథమును ఉభయసేనల మధ్య భాగమునకు నడిపింపుమని కోరెను. ఇరువది రెండు, ఇరువది మూడవ శ్లోకములయందు సర్వసైన్యమును సమగ్రముగ పరిశీలించువరకు రథమును అచ్చటనే నిలిపి యుంచవలసినదిగా సూచించి అతడు అందరిని చూచుటకు తన ఇచ్ఛను ప్రకటించెను. ఇరువది నాలుగు, ఇరువది ఐదవ శ్లోకములలో అర్జునుని కోరిక మేరకు ఆ రథమును రెండు సేనల మధ్య నిలిపి యుద్ధము చేయుటకై ఒకచోట చేరిన వీరులందరిని పరికించవలసినదిగా శ్రీకృష్ణుడు అర్జునునితో నుడివెను. అటు పిమ్మట ముప్పదియవ శ్లోకము వరకు

స్వజనసమూహమును గాంచి అర్జునుడు వ్యాకులపాటునందుట, తన శోకాకులస్థితిని అతడు ప్రకటించుట వర్ణింపబడినవి. ముప్పది ఒకటవ శ్లోకమున, యుద్ధమువలన కలుగబోవు విపరీత పరిణామములను గురించి అతడు వివరించెను. ముప్పది రెండు, ముప్పది మూడవ శ్లోకములలో యుద్ధవిజయమును, రాజ్య సుఖమును తాను కోరనని సహేతుకముగ తన వాదమును వినిపించెను. ముప్పది నాలుగు, ముప్పది ఐదవ శ్లోకములయందు ఆచార్యాది స్వజనమును వర్ణించెను. పిదప అర్జునుడు "నేను మరణించవలసివచ్చిననూ లేక త్రిలోక రాజ్యాధిపత్యము లభించిననూ ఈ ఆచార్యులనుగాని పితృపుత్రాది ఆత్మీయ స్వజనులను గాని చంపుటకు ఇచ్ఛగింపను" అని చెప్పెను. ముప్పది ఆఱవ, ముప్పది ఏడవ శ్లోకములలో దుర్యోధనాది బంధువులు ఆతతాయులైనప్పటికిని వారిని చంపుటవలన పాపము కలుగుటయేగాక, సుఖశాంతులును లభింపవని వివరించెను. ముప్పది ఎనిమిది, ముప్పది తొమ్మిదవ శ్లోకములలో కులవినాశము, మిత్రద్రోహము వలన కలుగు పాపముల నుండి తప్పించుకొనుటకు యుద్ధము చేయకుండుటయే సమంజసమని చెప్పెను. నలుబదినుండి నలుబది నాలుగవ శ్లోకమువరకు కులవినాశమువలన ఉప్పతిల్లెడు దోషములను గూర్చి విస్తారముగా వర్ణించెను. నలుబది ఐదు, నలుబది ఆఱవ శ్లోకములలో రాజ్యసుఖాదుల లోభముచే స్వజనులను చంపుటకై యుద్ధసన్నద్ధత మహా పాపకృత్యముగా తెలిపి, శోకమును ప్రకటించుచు దీనికంటె దుర్యోధనాదులచేత తాను సంహరింపబడుటయే శ్రేష్ఠమని పార్థుడు స్పష్టీకరించెను. ఇక చివరిదైన నలుబది ఏడవ శ్లోకమున యుద్ధము చేయకుండుటకై నిశ్చయించి శోకనిమగ్నుడైన అర్జునుడు అస్త్రత్యాగము చేసి, తేరుపై చతికిలపడిపోయిన విషయమును వివరించుచు సంజయుడు అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము : రాజసూయయాగమునందు పాండవుల మహదైశ్వర్యమును చూచి దుర్యోధనుని మనస్సులో అంతులేని ఈర్ష్య జనించెను. అతడు శకుని మొదలగు వారి సూచనలమేరకు జూదమాడుటకై ధర్మరాజును ఆహ్వానించెను. కపటముతో అతనిని ఓడించి అతని సర్వస్వమును కాజేసెను. పర్యవసానముగా పంచపాండవులు ద్రౌపది సహితముగ పండ్రెండు సంవత్సరములు అరణ్యవాసము చేయుటకును, ఒక సంవత్సరము అజ్ఞాతవాసము చేయుటకును నిశ్చయింపబడినది. ఈ ప్రకారముగా పదుమూడు వత్సరముల వరకు సమస్త రాజ్యముపై దుర్యోధనుని ఆధిపత్యము ఉండునట్లును, పాండవుల అరణ్య, అజ్ఞాతవాసములు అనుకున్న రీతిగా, సవ్యముగా సాగినచో పిదప పాండవులకు తిరిగి రాజ్యము అప్పగించునట్లు నిర్ణయింపబడినది. ఇట్టి నిర్ణయము ననుసరించి పదుమూడు వత్సరముల కాలమును గడిపిన పిమ్మట పాండవులు తమ రాజ్యమును తిరిగి ఇమ్మని కోరిరి. అప్పుడు దుర్యోధనుడు దానిని నిర్ద్వంద్వముగా నిరాకరించెను. రాజ్యము తిరిగి ఇచ్చుటకు గాను, వారిని సమ్మతింపజేయుటకై జ్ఞానవృద్ధుడు, వయోవృద్ధుడునైన ద్రుపదుని పురోహితుడు రాయబారిగా పంపబడెను. కాని వారు అతని మాటలను పెడచెవిన పెట్టిరి. అప్పుడు ఉభయపక్షములలో యుద్ధ సన్నద్ధత ప్రారంభమాయెను.

యుద్ధసహాయమునకు శ్రీకృష్ణభగవానుని అర్థించుటకై దుర్యోధనుడు ద్వారకను చేరెను. అదేవిధముగా అర్జునుడు కూడా అచటికి చేరుకొనెను. భగవానుడు తన భవనమున నిదురించుచుండుటను ఇరువురును గాంచిరి. అతడు నిదురించుచుండటను చూచి దుర్యోధనుడు అతని శిరమువైపున గల ఒక ఉన్నతాసనము నలంకరించెను. అర్జునుడు చేతులుమోడ్చి నమ్రతతో భగవానుని పాదములకడ నిలుచుండెను. మేల్కొనిన వెంటనే శ్రీకృష్ణుడు తనముందున్న అర్జునుని చూచెను. మరల వెనుకకు తిరిగి చూడగా తన తలవైపున కూర్చుండియున్న దుర్యోధనుడు కన్పట్టెను. శ్రీకృష్ణభగవానుడు ఉభయులకు స్వాగతసత్కారముల నొనర్చి వారి రాకకు గల కారణముల నడిగెను. అప్పుడు సుయోధనుడిట్లు పలికెను. "నాయందును అర్జునుని యందును మీకు ఒకేవిధమగు ప్రేమ కలదు. మేమిరువురము మీకు బంధువులము. కాని మీయొద్దకు నేను ముందుగా వచ్చితిని. మొదట వచ్చిన వారికే సహాయము చేయుట సజ్జనుల నియమమైయున్నది. సమస్త భూమండలమునందు సజ్జనులందరిలోను మీరే శ్రేష్ఠులు, పూజ్యులు. అందువలన మీరు నాకే సహాయము చేయవలెను." భగవానుడిట్లనెను - సందేహము లేదు. నీవే మొదట వచ్చితివి కాని, నేను ముందుగా అర్జునుని చూచితిని. అందువలన ఇరువురకును నేను సహాయము నందింతును. కాని శాస్త్రముననుసరించి బాలకులు ముందుగా కోరుకొనుట యుక్తము.

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

రెండవ అధ్యాయము - సాంఖ్యయోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు శరణాగతుడైన అర్జునుడు తన శోకనివృత్తికై నిశ్చితమైన (తిరుగులేని) ఒకే ఒక ఉపాయమును తెల్పుమని భగవానుని ప్రార్థించెను. దానికి భగవానుడు 30వ శ్లోకం వరకు ఆత్మతత్త్వమును వర్ణించెను - సాంఖ్యయోగ సాధనయందు ఆత్మతత్త్వ శ్రవణ, మనన, నిధిధ్యాసనములే ముఖ్యములైనవి. ఈ అధ్యాయము నందలి 30వ శ్లోకము తరువాత స్వధర్మమును గూర్చి వర్ణించి, కర్మయోగ స్వరూపమును వివరించినప్పటికిని, ఉపదేశముయొక్క ఆరంభము సాంఖ్యయోగముతోడనే జరిగినది. ఆత్మతత్త్వ వర్ణనము ఇతరాధ్యాయముల కంటెను ఈ (ద్వితీయ) అధ్యాయమునందే విస్తృతముగా సమగ్రముగా చర్చింపబడినది. ఈ కారణమున ఈ అధ్యాయమునకు 'సాంఖ్యయోగము' అనునామము ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందు మొదటి శ్లోకమున సంజయుడు అర్జునుని విషాదమును వర్ణించెను. 2వ, 3వ శ్లోకములలో భగవానుడు అర్జునుని మోహముతో, పిటికి తనముతో గూడిన విషాదమును అధిక్షేపించుచు యుద్ధము చేయుటకై అతనిని ప్రోత్సహించెను. 4వ, 5వ శ్లోకములలో పూజ్యులైన భీష్మద్రోణాది గురుజనులను చంపుటకంటెను బిచ్చమెత్తుకొని జీవించుటయే శ్రేష్ఠమని అర్జునుడు పలికెను. 6వ శ్లోకమున యుద్ధము చేయుటయా? చేయకుండుటయా? అను వానిలో ఏది శ్రేయస్కరమో? నిశ్చయించుకొనలేక మోహము, కాతరత్వము అను దోషములకు లోనైన తాను భగవానుని శరణుపొందుచున్నాననియు, తనకు శ్రేయస్కరమైన దానిని ఉపదేశించుమనియు అర్జునుడు భగవానుని 7వ శ్లోకమున ప్రార్థించెను. 8వ శ్లోకమున నిష్కంటకమైన త్రైలోక్యరాజ్యప్రాప్తియు తన శోకమును తొలగింపజాలదని తెల్పుచు వైరాగ్యభావమును ప్రకటించెను. ఈ విధముగా అర్జునుడు యుద్ధమే చేయనని పల్కుచు మౌనమును వహించి చతికిల బడెననియు, అందులకు భగవానుడు చిరునవ్వుతో పలుకసాగెననియు 9, 10వ శ్లోకములలో సంజయుడు చెప్పెను. 11వ శ్లోకమున భగవానుడు తనయుపదేశమును ఆరంభించి, ఆత్మయొక్క నిత్యత్వమును నిర్వికారత్వమును 12, 13వ శ్లోకములలో నిరూపించెను. సమస్త భోగములు అనిత్యములని తెల్పుచు, సుఖ దుఃఖాది ద్వంద్వములను సహింపవలెనని 14వ శ్లోకమున స్పష్టపఱచెను. ఆ సహనశీలము మోక్షప్రాప్తికి హేతువని 15వ శ్లోకమున వివరించెను. 16వ శ్లోకమున 'సత్', 'అసత్తుల', లక్షణములను తెలుపుచు 17వ శ్లోకమున 'సత్' వస్తురూపమును, 18వ శ్లోకమున 'అసత్' వస్తుస్వరూపమును తెలిపి యుద్ధముచేయుమని భగవానుడు అర్జునుని ఆదేశించెను. ఆత్మ చంపునదియనియు, చంపబడునదియనియు భావించువారు అజ్ఞానులు - అని 19వ శ్లోకమున తెలిపి, 20వ శ్లోకమున జన్మాది షడ్వికార (ఆఱు వికారముల) రహితమైన ఆత్మ స్వరూపమును పూర్తిగా వివరించెను. 'ఆత్మతత్త్వమును ఎఱింగినవాడు ఎవ్వరినీ చంపడు, చంపించడు' అని 21వ శ్లోకమున పేర్కొనెను. పిమ్మట 22వ శ్లోకమున మనుష్యులు వస్త్రములను మార్చుకొనునట్లుగా ఆత్మయు దేహాంతరములను పొందుచుండునని తెలిపెను. 23 నుండి 25వ శ్లోకము వఱకు ఆత్మ అచ్ఛేద్యము, అదాహ్యము, అక్లేద్యము, అశోష్యము అనియు అది నిత్యము, సర్వగతము, స్థాణువు, అచలము, సనాతనము, అవ్యక్తము, అచింత్యము, నిర్వికారము - అనియు తెల్పి దానికై శోకించుట అనుచితమని పేర్కొనెను. 26, 27వ శ్లోకములలో, ఆత్మ జననమరణ శీలమని ఒకవేళ భావించినను, శరీరముల అనిత్యత కారణమున శోకింపదగదని 28వ శ్లోకమున తెలిపెను - ఆత్మతత్త్వముయొక్క ద్రష్ట, వక్త, శ్రోతల దుర్లభత్వమును 29వ శ్లోకమున ప్రతిపాదించి, ఆత్మతత్త్వము సర్వథా అవధ్యము అగుటవలన ఏ ప్రాణికొఱకైనను శోకించుట అనుచితమని 30వ శ్లోకమున వివరించెను - 31వ శ్లోకమునుండి 36వ శ్లోకమువఱకును క్షాత్రధర్మ దృష్టితో యుద్ధము చేయుట అర్జునునకు స్వధర్మమని తెలిపి దానిని త్యజించుట అన్ని విధముల అనుచితమని పేర్కొనెను. యుద్ధము ఇహపరలోక సుఖప్రదమని తెల్పుచు అర్జునుని యుద్ధసన్నద్ధుడవుకమ్మని 37వ శ్లోకమున ఆజ్ఞాపించెను. యుద్ధాది కర్మలయందు పాపములనుండి నిర్లిప్తుడగుటకు సమత్వ బుద్ధిని కలిగియుండుటయే ఉపాయమని 38వ శ్లోకమున దెలిపి కర్మబంధములను ఛేదించు కర్మయోగ విషయకబుద్ధిని వర్ణింతునని 39వ శ్లోకమున ప్రస్తావించెను. 40వ శ్లోకమున

కర్మయోగమహిమను దెలిపెను. నిశ్చయాత్మిక బుద్ధికిని, అవ్యవసాయులైన సకామపురుషుల బుద్ధులకును గల భేదమును 41వ శ్లోకమున నిరూపించుచు 42, 43, 44వ శ్లోకములయందు స్వర్గసుఖపరాయణులైన సకామపురుషుల స్వభావములను వర్ణించెను. 45వ శ్లోకమున అర్జునుని నిష్కామ, నిర్ద్వంద్వ, నిత్య సత్త్వస్థుడవుకమ్మని పల్కుచు, తన యోగక్షేమములను గూర్చి ఆలోచింపక, ఆత్మ సంయమియగుటకు ఆదేశించుచు, బ్రహ్మజ్ఞుడైన బ్రాహ్మణునకు వేదోక్తములైన కర్మఫలరూప సుఖభోగముల వలన ఎట్టి ప్రయోజనమూ ఉండదని 46వ శ్లోకమున దెలిపి, 47వ శ్లోకమున సూత్రప్రాయముగ కర్మయోగ స్వరూపమును దెల్పెను. యోగమనగా సమత్వమని 48వ శ్లోకమున పేర్కొని, సమత్వబుద్ధితో పోల్చినప్పుడు సకామకర్మలు అత్యంత తుచ్ఛములనియు, ఫలములనాశించువారు అత్యంత దీనులనియు, 49వ శ్లోకమున వివరించెను. సమత్వబుద్ధియుక్తులైన కర్మయోగులను ప్రశంసించుచు అర్జునుని కర్మయోగమునందు నిమగ్నుడవగుమని ఆజ్ఞాపించి, సమత్వభావఫలము అనామయపదప్రాప్తియని 50వ, 51వ శ్లోకములలో పేర్కొనెను. పిమ్మట 52, 53వ శ్లోకములయందు వైరాగ్యముతో గూడిన బుద్ధి శుద్ధమూ, స్వచ్ఛమూ, నిశ్చలమూ అగుననియు, తత్ఫలము పరమాత్మప్రాప్తియని తెలిపెను, 54వ శ్లోకమున అర్జునుడు స్థితప్రజ్ఞుని విషయమై నాలుగు ప్రశ్నలు అడిగెను. భగవానుడు 55వ శ్లోకమున మొదటి ప్రశ్నకును, 56, 57వ శ్లోకములలో 2వ ప్రశ్నకును, 58వ శ్లోకమున 3వ ప్రశ్నకును, సూత్రప్రాయముగా సమాధానములను ఇచ్చెను. సమస్త కోరికలను త్యజించి, బాహ్యసాధనములకై అపేక్ష కలిగియుండక, అంతరాత్మయందే సర్వదా సంతుష్టుడగుట, దుఃఖములవలన ఉద్విగ్నుడు గాక సుఖములయందు స్పృహారహితుడై రాగభయ క్రోధములను సర్వథా త్యజించి, శుభాశుభప్రాప్తియందు హర్షశోకములకును, రాగద్వేషములకును లోనుగాకుండుట, సమస్త ఇంద్రియములను విషయములనుండి మఱలించి, తనవశమునందుంచుకొనుట మొదలగునవి స్థితప్రజ్ఞునియొక్క లక్షణములని పైన పేర్కొనబడిన శ్లోకములలో (55 నుండి 58వ శ్లోకము వఱకు) విపులముగా వివరించెను. ఇంద్రియముల ద్వారా విషయములను గ్రహింపనివానినుండి విషయములు వైదొలగినను వాటిపైగల ఆసక్తి మాత్రము తొలగదు. వాటి నివృత్తి కేవలము పరమాత్మ దర్శనము వలననే కలుగును - అను విషయమును 59వ శ్లోకమున స్పష్టపఱచెను. 60వ శ్లోకమున ఇంద్రియముల ప్రాబల్యమును నిరూపించుచు, మనస్సును, ఇంద్రియములను సంయమపూర్వకముగా భగవత్పరాయణము గావింపవలెనని తెల్పి, ఇంద్రియములను జయించినవానిని 61వ శ్లోకమున ప్రశంసించెను. 62, 63, శ్లోకములలో విషయచింతన వలన కలుగు పతనక్రమమును వివరించెను - రాగద్వేషరహితుడై కర్మల నాచరించు వానికి ప్రసాద (ఆధ్యాత్మిక ప్రసన్నత) ప్రాప్తి కలుగుననియు, దానివలన సమస్త దుఃఖములును నశించి, శీఘ్రముగా అతని బుద్ధి స్థిరమగునని, 64, 65వ శ్లోకములలో వివరించెను. పిమ్మట 66వ శ్లోకమున అయుక్తుడైన పురుషునకు శ్రేష్ఠబుద్ధి, భగవచ్చింతన, సుఖశాంతులు దూరమగునని తెల్పెను. 67వ శ్లోకమున వాయు-నౌకల దృష్టాంతములనిచ్చి, మనస్సంయోగమువలన ఇంద్రియములు బుద్ధిని హరించునని తెల్పెను. ఇంద్రియములను వశమునందుంచుకొనిన వాడే వాస్తవముగా స్థితప్రజ్ఞుడని 68వ శ్లోకమున సిద్ధాంతీకరించెను. పిమ్మట సామాన్య మానవులకు బ్రహ్మానందము రాత్రితో సమానమనియు, తత్త్వజ్ఞానియైన యోగికి విషయసుఖములు రాత్రితో సమానమనియు 69వ శ్లోకమున తెల్పెను. 70వ శ్లోకమున సముద్ర దృష్టాంతమును ఇచ్చుచు జ్ఞానియైన మహాత్ముని మహిమను కొనియాడెను. సమస్త కోరికలను, ఆసక్తులను, మమతాహంకారములను త్యజించి, ప్రవర్తించు వానికి పరమశాంతి లభించునని 71వ శ్లోకముననుడివెను. 72వ శ్లోకమున ఇట్టి బ్రాహ్మీస్థితిమాహాత్మ్యమును వర్ణించుచు ఈ యధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - మొదటి అధ్యాయమున గీతోపదేశ పూర్వరంగమును వర్ణించుచు సంజయుడు ఉభయసేనలలో గల మహారథులను, వారి శంఖధ్వనులను వర్ణించెను. రెండు సేనల మధ్యలో (తన) రథమును నిల్పుమని శ్రీకృష్ణుని అర్జునుడు అడుగుటయు, పిమ్మట ఉభయసేనలలో చేరియున్న స్వజనసముదాయమును జూచి, శోక మోహితుడై, అతడు యుద్ధమునుండి నివృత్తుడగుటయు మొదలగు విషయములను దెలిపి, సంజయుడు ఆ (ప్రథమ) అధ్యాయమును ముగించెను. ఇట్టి స్థితిలో శ్రీకృష్ణభగవానుడు తెలిపిన విషయమును, అతడు అర్జునుని యుద్ధసన్నద్ధునిగా చేసినరీతిని వివరించుటకై సంజయుడు అర్జునుని విషాదస్థితిని వర్ణించుచు రెండవ అధ్యాయమును ప్రారంభించెను-

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

మూడవ అధ్యాయము - కర్మయోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు విహితకర్మలను విధిగా ఆచరింపవలసిన అవసరమును గూర్చి అనేకవిధములుగా సహేతుకముగ నిరూపింపబడినది. అట్లే ప్రతివ్యక్తియు తన వర్ణాశ్రమధర్మములను అనుసరించి విధ్యుక్త కర్మలను ఎట్లు చేయవలెను ? ఏల చేయవలెను ? వానిని ఆచరింపకుండుటవలన కలుగు హానియేమి? ఆచరించినచో కలుగు ప్రయోజనమేమి? ఏ కర్మలు బంధకారకములు? ఏవి ముక్తిసాధకములు? - మున్నుగాగల ఈ విషయములు అన్నియు సాకల్యముగ ఇందు చర్చింపబడినవి. ఈ విధముగ ఈ అధ్యాయమునందు కర్మయోగవిషయములు ఇతర - అధ్యాయములకంటెను, అధికముగ, విస్తృతముగ వర్ణింపబడినవి. అట్లే ఇతరవిషయములకు సంబంధించిన వివరణము మిక్కిలి సంక్షిప్తముగా చేయబడినది. కనుక ఈ అధ్యాయమునకు "కర్మయోగము" అనుపేరు ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఇంతవరకును భగవానుడు తెల్పిన విషయములు తనకు బోధపడని కారణమున, ఈ అధ్యాయమునందు మొదటి 1, 2 శ్లోకములలో అర్జునుడు తనకు శ్రేయస్కరమైన సాధన మార్గము ఏదియో తెలుపుమని భగవానుని ప్రార్థించెను. దానికి సమాధానముగా 3వ శ్లోకమునందు రెండు నిష్ఠలను (సాంఖ్య, కర్మయోగములను) గూర్చి తెల్పుచు (4) నాల్గవ శ్లోకమున ఏ నిష్ఠయందును కర్మాచరణమును త్యజింపనవసరమే లేదని భగవంతుడు నొక్కి చెప్పెను. 5వ శ్లోకమున క్షణమాత్రమైనను మానవుడు కర్మలను చేయకుండ ఉండజాలడని తెల్పెను. కేవలము బాహ్యముగ ఇంద్రియ వ్యాపారములను నిర్వహింపక మానసికముగ విషయచింతన చేయు మనుష్యుని 'మిథ్యాచారి'గ 6వ శ్లోకమున పేర్కొనెను. 7వ శ్లోకమున మనస్సు ద్వారా ఇంద్రియములను నిగ్రహించి, అనాసక్త భావముతో ఇంద్రియములద్వారా కర్మలను ఆచరించుటను గూర్చి ప్రశంసించెను. 8,9 శ్లోకములలో కర్మలను చేయకుండుటకంటె చేయుటయే శ్రేష్ఠమనియు, కర్మలను ఆచరింపక శరీర నిర్వహణము కూడా అసంభవమని తెల్పుచు నిస్స్వార్థ - అనాసక్త భావముతో విహిత కర్మలను చేయవలసినదిగా ఆజ్ఞాపించెను. 10 నుండి 12వ శ్లోకము వఱకును సృష్టికర్తయైన బ్రహ్మ ఆజ్ఞానుసారము కర్మలు అవశ్యము ఆచరణీయములేయని పేర్కొనెను. యజ్ఞశిష్టాన్నము సర్వపాపములను నశింపజేయుననియు, యజ్ఞములు చేయనివాడు 'పాపి' యనియు 13వ శ్లోకమున తెలిపెను. 14వ, 15వ శ్లోకములయందు సృష్టి చక్రమును వర్ణించుచు సర్వవ్యాపియైన 'పరమేశ్వరుడు యజ్ఞరూపసాధనయందు నిత్యప్రతిష్ఠితుడు' అని పేర్కొనెను. ఈ సృష్టిక్రమమును అనుసరింపని వారిని 16వ శ్లోకమున అధిక్షేపించెను. 17, 18. శ్లోకములలో 'ఆత్మజ్ఞాని' ఐన మహాత్మునకు ఎట్టి కర్తవ్యము ఉండదనియు, కర్మచేయుటవలనగాని, చేయకుండుటవలనగాని అతనికి ఎట్టి ప్రయోజనమూ ఉండదనియు తెలిపెను. 19వ శ్లోకమున ఉపర్యుక్తకారణములవలన కర్మాచరణము ఆవశ్యకము అని నిరూపించుచు నిష్కామకర్మఫలము పరమాత్మప్రాప్తి యని తెలిపి, అనాసక్త భావముతో కర్మలను ఆచరింపుమని అర్జునుని భగవానుడు ఆదేశించెను. పిమ్మట 20వ శ్లోకమున జనకాదులు కర్మాచరణములద్వారా సిద్ధిని పొందినట్లు ప్రామాణికముగా తెలిపి, లోకకల్యాణము కొఱకు కర్మలను ఆచరించుట అవశ్య కర్తవ్యమని తెలిపెను. శ్రేష్ఠుడైనవాని ఆచరణమును, ఉపదేశములను ఇతరులు అనుసరింతురని 21వ శ్లోకమున పేర్కొని, 22 నుండి 24వ శ్లోకము వఱకును భగవానుడు తననే దృష్టాంతముగా చూపుచు, కర్మాచరణము వలన కలుగు లాభములను, కర్మలను చేయకుండుటవలన కలుగు హానిని వివరించెను. 25, 26 శ్లోకములయందు జ్ఞానియైన వాడును లోకకల్యాణమునకై స్వయముగా కర్మలను చేయుచు, ఇతరులచేతను చేయించుట సముచితమని పేర్కొనెను. 27, 28 శ్లోకములయందు కర్మలయందు ఆసక్తులైన జనులకంటె సాంఖ్యయోగియొక్క విలక్షణత్వమును ప్రతిపాదించుచు 29వ శ్లోకమున జ్ఞాని యైనవాడు సామాన్య మానవులను అపమార్గము పట్టింపరాదని తెల్పెను. ఆశ, మమత, సంతాపములను సర్వథా త్యజించి, భగవదర్పణబుద్ధితో యుద్ధము నాచరింపుమని 30వ శ్లోకమున భగవానుడు అర్జునుని ఆదేశించెను. 31వ శ్లోకమున ఆ సిద్ధాంతమును అనుసరించి, శ్రద్ధాళువులైన పురుషులు ముక్తులగుదురని తెలుపుచు దానిని అనుసరింపని దోషదర్శులు పతనమయ్యెదరని 32వ శ్లోకమున వివరించెను. 33వ శ్లోకమున స్వభావమునను సరించి, కర్మాచరణమును

మానివేయుట మనుష్యులకు సాధ్యమే కాదని తెల్పుచు, 34వ శ్లోకమున రాగద్వేషములకు వశము కాకుండ కర్మలను చేయవలెనని ప్రోత్సహించెను. పరధర్మములను ఆచరించుటకంటె స్వధర్మాచరణమే శ్రేయస్కరమనియు, పరధర్మము భయావహమనియు 35వ శ్లోకమున పేర్కొనెను. 36వ శ్లోకమున మానవుడు అప్రయత్నముగనే ఇచ్ఛలేకయు దేని ప్రోద్బలమువలన పాపకృత్యములయందు ప్రవృత్తుడగుచున్నాడు? అని అర్జునుడు ప్రశ్నించెను. 37వ శ్లోకమున కామరూప శత్రువే సమస్త పాపకార్యములకును మూలకారణమని తెలుపుచు 38 నుండి 41వ శ్లోకము వఱకును ఆజ్యాది హవిస్సులతో అగ్నిజ్వాలలు అధికమై, పైకెగయునట్లు కామము అనుభవించుకొలది అధికమగుచుండునే గాని ఉపశమింపదు - అనియు, ఇది జ్ఞానమును కప్పివేయు మహాశత్రువనియు, ఇంద్రియ సంయమముద్వారా ఈ కామమును నిగ్రహింపవలెననియు తెలిపెను. 42వ శ్లోకమునందు ఇంద్రియములకంటెను మనస్సు, దానికంటెను బుద్ధి, దానికంటెను ఆత్మ మిక్కిలి శ్రేష్ఠమని తెలుపుచు, 43వ శ్లోకమున బుద్ధిద్వారా మనస్సును నిగ్రహించి, ఈ కామరూప శత్రువును రూపుమాపుమని ఆదేశించుచు భగవానుడు ఈ యధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - రెండవ అధ్యాయమునందు భగవానుడు **"అశోచ్యానన్వశోచస్త్వమ్" (2/11)** అని ప్రారంభించి, **"దేహీ నిత్య మవధ్యోయం" (2/30)** వఱకు ఆత్మతత్త్వమును నిరూపించుచు సాంఖ్య యోగమును ప్రతిపాదించెను. పిమ్మట **"బుద్ధి ర్యోగేత్విమాం శృణు" (2/39)** నుండి **"తదా యోగ మవాప్స్యసి" (2/53)** వరకు సమత్వబుద్ధిరూప కర్మయోగమును వర్ణించెను. పిదప 54వ శ్లోకమునుండి అధ్యాయ సమాప్తి వఱకు అర్జునుని ప్రశ్నలను అనుసరించి, భగవానుడు సమబుద్ధిరూపకర్మయోగముద్వారా ఆ పరమేశ్వర ప్రాప్తినందిన స్థితప్రజ్ఞుడైన సిద్ధపురుషుని లక్షణమును, ఆచరణమును మహత్త్వమును ప్రతిపాదించెను. అచ్చట కర్మయోగ మహత్త్వమును గూర్చి తెల్పుచు 47, 48 శ్లోకములయందు భగవానుడు కర్మయోగ స్వరూపమును తెలిపి, కర్మలను ఆచరింపుమని అర్జునునితో పలికెను. 49వ శ్లోకమున సమబుద్ధి రూప కర్మయోగముకంటెను సకామకర్మ యొక్క స్థానము నిమ్నమైనదని తెలిపెను. 50వ శ్లోకమునందు సమబుద్ధియుక్తుడైన పురుషుని ప్రశంసించుచు కర్మయోగ స్థితుడవు కమ్మని అర్జునుని ఆదేశించెను. 51వ శ్లోకమునందు సమబుద్ధియుక్తుడైన జ్ఞానియైన వానికి అనామయ పదప్రాప్తి కలుగునని తెలిపెను. భగవానుడు విశదపఱచిన విషయముల యథార్థస్వరూపమును అర్జునుడు స్పష్టముగ, సమగ్రముగ గ్రహింపలేకపోయెను. బుద్ధి అను శబ్దమునకు 'జ్ఞానము' అను అర్థమును గ్రహించుటచే అతడు భ్రమకు లోనయ్యెను. భగవానుని మాటలలో 'కర్మ' కంటెను 'జ్ఞానమే' శ్రేష్ఠమైనదిగా అతనికి తోచెను. ఆ మాటలు అతనికి అస్పష్టముగా కలగాపులగముగా కనబడెను. అందువలన ఆ విషయములను స్పష్టముగా తెలిసికొనుటకును తనకేది శ్రేయస్కరమో నిజముగా ఎఱుంగుటకును అర్జునుడు భగవానుని ప్రశ్నించుచున్నాడు-

అర్జున ఉవాచ

జ్యాయసీ చేత్ కర్మణస్తే మతా బుద్ధిర్జనార్దన ।
తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ ॥ 1 ॥

జనార్దన!	= ఓ జనార్దనా!	తే, మతా, చేత్	= నీ అభిప్రాయమైనచో	ఘోరే	= భయంకరమైన
కర్మణః	= కర్మకంటెను			కర్మణి	= (ఈ) యుద్ధ కార్యమునందు
బుద్ధిః	= జ్ఞానము	తత్	= అట్టిస్థితిలో		
జ్యాయసీ	= శ్రేష్ఠమైనదని	కేశవ!	= ఓ కేశవా!	కిమ్	= ఎందులకు
		మామ్	= నన్ను	నియోజయసి	= నియోగించుచున్నావు?

అర్జునుడు పలికెను- ఓ జనార్దనా! కేశవా! నీ అభిప్రాయమును బట్టి కర్మకంటెను జ్ఞానమే శ్రేష్ఠమైనచో భయంకరమైన ఈ యుద్ధకార్యమునందు నన్నేల నియోగించుచున్నావు? (1)

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

నాల్గవ అధ్యాయము - జ్ఞాన, కర్మ సన్న్యాసయోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు 'జ్ఞాన' శబ్దము పరమార్థ జ్ఞానమును, లేక తత్త్వజ్ఞానమును ప్రతిపాదించును. 'కర్మ' శబ్దము కర్మయోగమును అనగా యోగమార్గమును సూచించును. అట్లే 'సన్న్యాస' శబ్దము సాంఖ్యయోగమును లేక జ్ఞానమార్గమును తెలుపును. వివేకజ్ఞానము మరియు శాస్త్రజ్ఞానము అనునవియును జ్ఞాన శబ్దములో చేరినవే. ఇందు భగవంతుడు తన అవతార రహస్యములను, కర్మయోగముయొక్క యథార్థతత్త్వమును అట్లే సన్న్యాసయోగమును గూర్చియు విశదపరచెను. అంతేగాక ఈ మూడింటి ఫలస్వరూపమైన పరమాత్మతత్త్వముయొక్క యథార్థజ్ఞానమును గూడ వర్ణించెను. అందువలన ఈ అధ్యాయమునకు 'జ్ఞాన-కర్మ-సన్న్యాసయోగము' అని పేరు పెట్టబడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి 1,2,3 శ్లోకములలో కర్మయోగవిషయపరంపరయు, దాని ప్రశంసయు చేయబడినది. 4వ శ్లోకములో శ్రీకృష్ణుని జన్మయొక్క పూర్వాపర విషయములలో అర్జునుడు తన సందేహమును ప్రకటించెను. తనకును, అర్జుననకును పెక్కు జన్మలు గతించినవనియు, వాటిని తాను ఎఱుగుదుననియు, అర్జునుడు ఎఱుగడనియు 5వ శ్లోకమున కృష్ణభగవానుడు తెలిపెను. 6, 7, 8 శ్లోకములలో భగవంతుడు తన అవతారతత్త్వమును రహస్యమును, సమయమును కారణములను తెలిపెను. 9, 10 శ్లోకములలో భగవానుడు తన జన్మలు, కర్మలు దివ్యములనియు, తనను ఆశ్రయించిన వారికి భగవత్ప్రాప్తియే ఫలమనియు వివరించెను. 11వ శ్లోకమున తన భక్తుల ప్రపత్తికిని సేవలకును అనుగుణముగ భగవంతుడు వారిని అనుగ్రహించునని తెలుపుట జరిగెను. 12వ శ్లోకమున అన్యదేవతోపాసనల వలన లౌకిక ఫలములు శీఘ్రముగనే లభించునని తెలిపెను. 13, 14 శ్లోకములయందు భగవంతుడు జగత్కర్తయైనను, అకర్తయే అనియు, అతని కర్మలు దివ్యములనియు తెలిసికొనిన వానిని కర్మబంధములు అంటవనియు పేర్కొనెను. అందువలన ప్రాచీనముముక్షువులరీతిగా నిష్కామ కర్మలను ఆచరింపుమని 15వ శ్లోకమున భగవానుడు అర్జునుని ఆజ్ఞాపించెను.

16, 17, 18 శ్లోకములలో శ్రీకృష్ణుడు కర్మల రహస్యములను తెలుపుదునని ప్రతిజ్ఞచేసి. వాటి తత్త్వమును తెలిసికొనుట జటిలమే ఐనను అది ఆవశ్యకమేయని పేర్కొనుచు, కర్మయందు అకర్మను, అకర్మయందు కర్మను దర్శించువారిని ప్రశంసించెను. 19 నుండి 23వ శ్లోకమువఱకు కర్మయందు అకర్మను, అకర్మయందు కర్మను మహాపురుషులును, సాధకులును దర్శింపగలరని తెలిపి, అట్టివారి లక్షణములను, ఆచరణములను వివరించుచు భగవానుడు వారిని ప్రశంసించెను. 24 నుండి 30వ శ్లోకమువఱకు బ్రహ్మయజ్ఞము, దైవయజ్ఞము, అభేదదర్శన రూపయజ్ఞము మొదలగు వివిధ యజ్ఞములను వర్ణించి, ఆ యజ్ఞకర్తలందఱిని యజ్ఞవేత్తలుగా, పాపరహితులుగా పేర్కొనెను. 31వ శ్లోకమున యజ్ఞశిష్టామృతమును సేవించినవారికి సనాతన బ్రహ్మప్రాప్తి కలుగుననియు, యజ్ఞములను ఆచరింపనివారికి ఇహపరలోక సుఖము లేవియును లభింపవనియు భగవానుడు తెలిపెను.

32వ శ్లోకమున పైన తెల్పిన యజ్ఞములన్నియును వేదముల ద్వారా విస్తరింపబడినవనియు, వాటి తత్త్వములను ఎఱిగి ఆచరించుట వలన మానవుడు కర్మబంధముల నుండి ముక్తుడగుననియు తెలిపెను. 33వ శ్లోకమున ద్రవ్యమయయజ్ఞములకంటెను జ్ఞానయజ్ఞము ఉత్తమమైనదని తెలిపెను. 34, 35వ శ్లోకములయందు జ్ఞానులైన మహాత్ముల కడకేగి వారినుండి తత్త్వజ్ఞానమును పొందుమని అర్జునుని ఆదేశించుచు ఆ తత్త్వజ్ఞానమును ప్రశంసించెను. 36వ శ్లోకమున జ్ఞాననౌకద్వారా పాపసముద్రమును తరింపవచ్చుననియు, 37వ శ్లోకమున అగ్ని ఇంధనములనువలె జ్ఞానాగ్ని శుభాశుభ కర్మలను భస్మమొనర్చుననియు నుడివెను. 38వ శ్లోకమునందు జ్ఞానము పవిత్రమైనదనియు, అది శుద్ధాంతఃకరణముగల కర్మయోగికి సహజముగనే లభించుననియు తెలిపెను. 39వ శ్లోకమున సంయమియైన శ్రద్ధాళువే తత్త్వజ్ఞానమునకు అర్హుడనియు, జ్ఞానప్రాప్తితో శీఘ్రముగ పరమశాంతి లభించుననియు భగవానుడు నుడివెను. 40వ శ్లోకమున శ్రద్ధయు,

వివేకములేని సంశయాత్ముడు పరమార్థమునుండి భ్రష్టుడగుననియు, అట్టి వానికి ఇహపరసుఖములు ఉండవనియు తెలిపెను. 41వ శ్లోకమునందు వివేకము ద్వారా సంశయములను తొలగించుకొని, కర్మలను భగవదర్పణ చేసినవానిని కర్మలు బంధింపజాలవనియు, 42వ శ్లోకమున అజ్ఞానజనితములైన సంశయములను జ్ఞాన ఖడ్గముతో ఖండించి, కర్మయోగ స్థితుడవై యుద్ధము చేయుమని శ్రీకృష్ణభగవానుడు పార్థుని ఆదేశించుచూ ఈ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - 3వ అధ్యాయమునందు 4వ శ్లోకము నుండి 29వ శ్లోకము వరకును భగవానుడు వివిధములైన విహితకర్మల ఆచరణావశ్యకస్థితిని ప్రతిపాదించెను. 30వ శ్లోకమున 'కర్మయోగ విధులను భక్తిపూర్వకముగ ఆచరింపుము. మమకారములను, విషయాసక్తిని, కామ్యములను సర్వధా త్యజింపుము. భగవదర్పణ బుద్ధితో కర్మల నాచరింపుము.' అని అర్జునుని ఆజ్ఞాపించెను. 31 నుండి 35వ శ్లోకమువరకు ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించి కర్మలను చేయువారిని ప్రశంసించుటయు, చేయని వారిని ఆక్షేపించుటయు జరిగినది. రాగద్వేషములకు లోనుగాకుండ స్వధర్మపాలన మొనర్పవలెనని నొక్కి చెప్పెను. 36వ శ్లోకమునందు 'వివిధములగు అనర్థములకు కామమే మూలము. కనుక మనస్సును, ఇంద్రియములను బుద్ధిబలముతో వశపరచుకొని కామరూప శత్రువును జయింపుము,' అను ఉపదేశములతో తృతీయాధ్యాయము ముగిసెను. కర్మయోగతత్త్వము మిక్కిలి నిగూఢమైనది. అందువలన ఈ అధ్యాయమున ఆ విషయములనే అనేక విధముల విశదపఱచుటకు ప్రయత్నించెను. ఈ కర్మయోగము 'అనాది' యనియు, 'పరంపరాగతము' అనియు తెలుపుచు ఈ 4వ అధ్యాయమును ప్రారంభించుచున్నాడు-

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ

ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవానహమవ్యయమ్ ।
వివస్వాన్ మనవే ప్రాహ మనురిక్ష్వాకవేఽబ్రవీత్ ॥ 1 ॥

అహం	= నేను	ప్రోక్తవాన్	= చెప్పియుంటిని	ప్రాహ	= చెప్పెను
ఇమం, అవ్యయం,	= ఈశాశ్వతమైన	వివస్వాన్	= సూర్యుడు	మనుః	= (ఆ) మనువు
యోగం	యోగమును	మనవే	= (తన కుమారుడైన వైవస్వత) మనువునకు	ఇక్ష్వాకవే	= తన కుమారుడైన ఇక్ష్వాకునకు
వివస్వతే	= సూర్యునకు			అబ్రవీత్	= చెప్పెను

శ్రీ భగవానుడు ఇట్లు పలికెను- నేను నిత్యసత్యమైన ఈ యోగమును సూర్యునకు తెలిపితిని. సూర్యుడు తనపుత్రుడైన వైవస్వతమనువునకు దీనిని బోధించెను. ఆ మనువు తన కుమారుడైన ఇక్ష్వాకునకు ఉపదేశించెను. (1)

ప్రశ్న - ఈ సందర్భమున **'ఇమమ్'** అను విశేషణముతో **'యోగమ్'** అను పదము ప్రయుక్తమైనది. ఇది ఏ యోగమును సూచించును? కర్మయోగమునా? లేక సాంఖ్య యోగమునా?

సమా - ద్వితీయాధ్యాయమునందు 39వ శ్లోకములో కర్మయోగ వివరణమును ప్రారంభింతునని భగవానుడు ప్రతిజ్ఞచేసెను. ఆ అధ్యాయాంతము వరకు కర్మయోగమును చక్కగా ప్రతిపాదించెను. తరువాత 3వ అధ్యాయమున అర్జునుని ప్రశ్నకు సమాధానముగ కర్మ చేయవలసిన ఆవశ్యకమును సయుక్తికముగ తెలిపెను. 30వ శ్లోకమున భక్తి పూర్వక కర్మయోగమును అనుసరించుచు యుద్ధము చేయుమని ఆజ్ఞాపించెను. ఈ కర్మయోగమున మనస్సును వశమందుంచుకొనుట ముఖ్యము. కావున బుద్ధిబలముతో మనస్సును వశపరచుకొని, కామరూప శత్రువును వధింపుమని అధ్యాయాంతమున పలికెను. దీనినిబట్టి 3వ అధ్యాయమునందు ముఖ్యముగా కర్మయోగమే సాంగోపాంగముగా ప్రతిపాదింపబడి నట్లు భావింపవలెను. కావున **'ఇమమ్'** అను పదము కర్మయోగవాచకమే. అందువలన **'ఇమమ్'** అను విశేషణముతో గూడిన

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

ఐదవ అధ్యాయము - కర్మసన్న్యాసయోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ పంచమాధ్యాయమున కర్మయోగనిష్ఠయు, సాంఖ్యయోగనిష్ఠయు వర్ణింపబడినవి. సాంఖ్య యోగమునకు సన్న్యాసయోగము పర్యాయవాచకము కనుక ఈ అధ్యాయమునకు కర్మసన్న్యాస యోగము అని పేరు వచ్చినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి మొదటి శ్లోకమున 'సాంఖ్యయోగ', 'కర్మయోగము'లలో తనకేది శ్రేయస్కరమో తెలుపుమని అర్జునుడు శ్రీకృష్ణ భగవానుని కోరెను. 2వ శ్లోకమునందు అర్జునుని ప్రశ్నకు సమాధానముగ భగవానుడు సాంఖ్యయోగ కర్మయోగములు రెండును శ్రేయస్కరములే యనియు, కాని కర్మ సన్న్యాసము కంటెను సాధన సులభమైన కర్మయోగమే శ్రేష్ఠమని తెలిపెను. 3వ శ్లోకమున కర్మయోగియొక్క మహత్త్వమును తెలుపుచు, 4,5 శ్లోకములలో సాంఖ్యయోగ కర్మయోగముల ఫలమొక్కటేయగుటవలన ఆ రెండింటి ఏకత్వమును ప్రతిపాదించెను. 6వ శ్లోకమున కర్మ యోగమును ఆచరింపక సాంఖ్యయోగమును అనుష్ఠించుట క్లిష్టతరమని తెలుపుచు కర్మయోగఫలము తత్క్షణబ్రహ్మప్రాప్తి యని పేర్కొనెను. 7వ శ్లోకమునందు కర్మయోగినిర్లిప్తస్థితిని ప్రతిపాదించుచు 8,9 శ్లోకములయందు సాంఖ్యయోగియొక్క అకర్తృత్వమును నిర్దేశించెను. 10,11 శ్లోకములలో కర్మలను భగవదర్పణబుద్ధితో ఆచరించు కర్మయోగిని ప్రశంసించుచు, అట్టివాని కర్మలు ఆత్మశుద్ధి కారకములని తెలిపెను. 12వ శ్లోకమున సకామభావముతో ఆచరింపబడు కర్మలు బంధహేతువులనియు, నిష్కామకర్మలు పరమశాంతిని గూర్చుననియు పేర్కొనెను. 13వ శ్లోకమున, అంతఃకరణశుద్ధి గల సాంఖ్యయోగి యొక్క స్థితిని వర్ణించెను. 14,15 శ్లోకములయందు కర్మలను కర్తృత్వమును కర్మఫల సంయోగమును భగవంతుడు రచింపడనియు, అవి ప్రకృతి ద్వారా జరుగుచుండుననియు, ఆయా వ్యక్తుల పుణ్యాపాపకర్మలను అతడు గ్రహింపడనియు, అజ్ఞానముచే జ్ఞానము కప్పబడుటవలన జీవులు మోహితులగుదురనియు తెలిపెను. 16వ శ్లోకమున పరమాత్మతత్త్వజ్ఞాన మహత్త్వమును దెలిపి, 17వ శ్లోకమున జ్ఞానయోగము యొక్క ఏకాంతసాధన విధానమును వర్ణించెను. పిదప 18 నుండి 20వ శ్లోకము వఱకును పరబ్రహ్మ పరమాత్మయందే నిరంతరము అభిన్న భావస్థితులైన మహాపురుషుల సమదృష్టిని, స్థితిని వర్ణించి, వారికి పరమగతి ప్రాప్తించునని తెలిపెను. 21వ శ్లోకమునందు అక్షయానందమును పొందుటకై చేయదగు సాధనను గూర్చియు, తత్ప్రాప్తిని గూర్చియు పేర్కొనెను. 22వ శ్లోకమున భోగములు దుఃఖకారకములు, నశ్వరములు అనియు తెలిపి, వివేకవంతులు వాటియందు ఆసక్తులు కారనియు నుడివెను. 23వ శ్లోకమునందు కామక్రోధముల వేగమునకు తట్టుకొనగల పురుషుని యోగి, మఱియు సుఖి అని పేర్కొనెను. 24 నుండి 26వ శ్లోకము వఱకును సాంఖ్యయోగి యొక్క అంతిమ స్థితిని, నిర్వాణబ్రహ్మప్రాప్తి కలిగిన జ్ఞానులైన మహాపురుషుల లక్షణములను తెలిపెను. 27, 28 శ్లోకములయందు ఫలసహితమైన ధ్యానయోగ వర్ణనము సంక్షిప్తముగా చేసెను. కడకు 29వ శ్లోకమున భగవంతుడే సమస్త యజ్ఞములకును భోక్తయనియు, సర్వలోకమహేశ్వరుడనియు, సకలప్రాణులకును పరమసుహృదుడనియు తెలిసికొనుటవలన కలుగు ఫలము పరమశాంతి ప్రాప్తియే అని పేర్కొనుచు ఈ ఐదవ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - మూడు, నాల్గు అధ్యాయములయందు శ్రీకృష్ణ భగవానుడు కర్మయోగమును అనేక విధముల ప్రశంసించుచు దానిని ఆచరింపుమని ప్రోత్సహించెను. కర్మయోగము ద్వారా భగవత్స్వరూపతత్త్వజ్ఞానము తనంతట తానే సిద్ధించుననియు తెలిపెను. (4/38). నాల్గవ అధ్యాయము నందలి చివరి (42వ) శ్లోకమున భగవంతుడు కర్మయోగమును అనుష్ఠింపుమని అర్జునుని ఆజ్ఞాపించెను. కాని అక్కడక్కడ **బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మ హవిః**. **బ్రహ్మాగ్నావపరే యజ్ఞం, యజ్ఞేనైవోపజుహ్వతి, తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన** మొదలగు వచనములద్వారా జ్ఞానయోగమును అనగా కర్మసన్న్యాసయోగమును ప్రశంసించెను. ఈ రెండింటిలో (కర్మయోగ, జ్ఞాన యోగములలో) తనకేది శ్రేయస్కరమో అర్జునుడు నిర్ణయించుకొనలేకపోయెను. కనుక తనకు శ్రేయస్కరమైన సాధన (మార్గము)ను సునిశ్చితముగా తెలుపుమని భగవంతుని ప్రార్థించుచున్నాడు-

ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః

ఆఱవ అధ్యాయము - ఆత్మసంయమయోగము

అధ్యాయ నామము : కర్మయోగసాధనయందును, సాంఖ్యయోగసాధనయందును ఉపయుక్తమగు ధ్యానయోగవర్ణనము ఈ (ఆఱవ) అధ్యాయమునందు స్పష్టముగా విశదపఱచబడినది. ధ్యానయోగమునందు శరీరము, ఇంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి అనువాని సంయమము పరమావశ్యకము. శరీరము, ఇంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి - ఇవి అన్నియును ఆత్మ అనుపదముతో పేర్కొనబడును. ఈ అధ్యాయమునందు వీటి సంయమవర్ణనమే విశేషముగా చేయబడినది. కావున ఈ అధ్యాయమును ఆత్మసంయమయోగము అను పేరుతో పేర్కొనుట జరిగినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి మొదటి శ్లోకమునందు కర్మయోగియొక్క ప్రశంస చేయబడినది. 2వ శ్లోకమునందు సన్న్యాస మఱియు కర్మయోగముల ఏకత్వము ప్రతిపాదింపబడెను. 3వ శ్లోకమున కర్మయోగ సాధనరీతి వర్ణింపబడెను. 4వ శ్లోకమున యోగారూఢపురుషుని లక్షణములను తెలిపి, 5వ శ్లోకమున అట్టి పురుషుడు యోగారూఢావస్థను పొందుటకై వానిని ఉత్సాహపఱచుచు అతని కర్తవ్య నిరూపణ చేయబడినది. 6వ శ్లోకమున మానవుడు తనకు తానే మిత్రుడు, తనకు తానే శత్రువు అను విషయ రహస్యము వివరింపబడెను. 7వ శ్లోకమునందు శరీరమును, మనస్సును, ఇంద్రియాదులను జయించుటవలన కలుగు ఫలము తెలుపుట జరిగినది. 8,9 శ్లోకములయందు పరమాత్మప్రాప్తినందిన పురుషుని లక్షణములు, మహత్త్వము వర్ణింపబడినవి. 10వ శ్లోకమున ధ్యానయోగమునకు ప్రేరణను ఇచ్చిన పిదప 11 నుండి 14వ శ్లోకము వరకును క్రమముగా స్థానము, ఆసనవిధానము, ధ్యానయోగవిధులు వివరింపబడినవి. 15వ శ్లోకమున ధ్యానయోగ ఫలము తెల్పబడిన పిదప 16, 17 శ్లోకములయందు ధ్యానయోగమునందు పాటింపవలసిన ఆహారవిహారశయనాదుల నియమములు, వాటి ఫలములును వివరింపబడినవి. 18వ శ్లోకమున ధ్యానయోగ సాధనలో అంతిమస్థితికి చేరిన పురుషుని లక్షణములు తెలుపబడినవి. 19వ శ్లోకమున దీపమును దృష్టాంతముగా గొని యోగిచిత్తస్థితి వివరింపబడినది. అనంతరము 20 నుండి 22వ శ్లోకము వరకును ధ్యానయోగముద్వారా పరమాత్మప్రాప్తి నందిన పురుషుని స్థితి వర్ణింపబడినది. 23వ శ్లోకము అట్టి స్థితి యోగము అని పేర్కొనబడి దానిని పొందుటకు ప్రేరణ కావింపబడినది. 24, 25 శ్లోకములయందు అభేదరూపమున పరమాత్మధ్యాన యోగసాధనవిధానము తెలుపబడినది. 26వ శ్లోకమున విషయముల వెంట పరుగులు తీయు మనస్సును పదేపదే వెనుకకు లాగుచు పరమాత్మపై లగ్నమొనర్చుటకు ప్రోత్సహించుట జరిగినది. 27, 28 శ్లోకములలో ధ్యానయోగఫలస్వరూపము ఆత్యంతికసుఖప్రాప్తి యని తెలుపబడినది. 29వ శ్లోకమున సాంఖ్యయోగి వ్యవహారకాలస్థితి వివరింపబడెను. 30వ శ్లోకమున భక్తియోగ సాధన చేయు యోగియొక్క అంతిమ స్థితి, అతడు సర్వత్ర భగవంతునే దర్శించు విషయమును వర్ణించుట జరిగినది. 31వ శ్లోకమున భక్తి ద్వారా భగవంతుని పొందుటను గూర్చియు, అట్లే 32వ శ్లోకమున సాంఖ్యయోగముద్వారా పరమాత్మప్రాప్తి నందిన పురుషుల లక్షణములను, మహత్త్వములను విశదపఱచుట జరిగినది. 33వ శ్లోకమున మనస్సు చంచలమైనదగుటవలన సమత్వయోగ స్థిర స్థితి క్లిష్టమైనదని తెలుపుచు, మనస్సును నిగ్రహించుట అతికష్టమని 34వ శ్లోకమున అర్జునుడు పేర్కొనెను. 35వ శ్లోకమున భగవానుడు అర్జునుని మనోభావములను ఆమోదించుచు మనస్సును నిగ్రహించు ఉపాయమును తెలిపెను. 36వ శ్లోకమున మనోనిగ్రహము కుదురనప్పుడు యోగము దుష్ప్రాప్యమనియు, కుదిరినచో సులభప్రాప్యమనియు తెలిపెను. 37, 38 శ్లోకములయందు యోగభ్రష్టునికి ప్రాప్తించు గతి విషయమునుగూర్చి ప్రశ్నించి, 39వ శ్లోకములో ఆ విషయమున తన సంశయములను నివారింపుమని అర్జునుడు భగవానుని ప్రార్థించెను. 40 నుండి 45వ శ్లోకము వఱకును అర్జునుని ప్రశ్నలకు సమాధానముగా భగవానుడు ఇట్లు పలికెను. "యోగభ్రష్టులైన వారికి దుర్గతి ప్రాప్తింపదు. కొందఱు స్వర్గాది సుఖములను అనుభవించిన పిదప పవిత్రసంపన్నకుటుంబములలో జన్మింతురు. విరాగులైన యోగభ్రష్టులు జ్ఞానులైన యోగుల కుటుంబములోనే జన్మించి, పూర్వజన్మకు సంబంధించిన బుద్ధియోగమును అనాయాసముగా పొందుదురు. పవిత్రసంపన్నకుటుంబములలో జన్మించిన యోగభ్రష్టులు గూడ పూర్వజన్మ సంస్కారముల ప్రభావమున భగవంతుని వైపు ఆకర్షితులగుదురు. పిమ్మట

యోగబిజ్ఞాస మహత్త్వమును తెల్పుచు యోగుల కుటుంబములలో జన్మించిన యోగభ్రష్టులు పరమగతిని పొందుదురు" అని పేర్కొనెను. 46వ శ్లోకమున యోగుల మహత్త్వమును వర్ణించి, అర్జునుని గూడ యోగివికమ్మని భగవానుడాదేశించెను. 47వ శ్లోకమున యోగులందఱియందును అనన్యభక్తిశ్రద్ధలతో భగవంతుని భజించువారు శ్రేష్ఠులని ప్రశంసించుచు ఈ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - ఐదవ అధ్యాయ ప్రారంభమున కర్మసన్న్యాసము (సాంఖ్యయోగము), కర్మయోగము అను రెండింటిలో తనకేది శ్రేయస్కరమో నిశ్చయముగా తెలుపుమని అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుని ప్రార్థించెను. రెండు యోగసాధనలును శ్రేయస్కరములే యనియు, రెండింటి ఫలములు సమానములే అనియు తెలుపుచు కర్మసన్న్యాసముకంటెను కర్మయోగము సాధనలో సులభమగుటవలన అది శ్రేష్ఠమైనదని భగవానుడు విశదపఱచెను. అనంతరము రెండు సాధనల స్వరూపస్వభావములను, విధులను, ఫలములను చక్కగా వివరించి, ఆ రెండింటి సాధనలకు ఉపయుక్తమైన, పరమాత్మప్రాప్తికి మిక్కిలి సహకారియైన ధ్యానయోగమును సంక్షేపముగా ప్రస్తావించెను. కాని ఈ రెండింటిలో ఏ సాధన చేయవలయునో అర్జునునకు స్పష్టపఱచబడలేదు. మీదుమిక్కిలి ధ్యానయోగమునుగూర్చియు అంగప్రత్యంగ సహితముగ (సవివరముగ, సమగ్రముగ) వర్ణింపబడలేదు. కావున ఇప్పుడు ధ్యానయోగమును ఆమూలాగ్రముగ వర్ణించుటకు 6వ అధ్యాయము ప్రారంభింపబడుచున్నది. మొట్టమొదట అర్జునుని భక్తిశ్రద్ధలతో కర్మయోగమునందు ప్రవృత్తుని చేయుటకు భగవానుడు కర్మయోగమును ప్రశంసించుచు ఈ ప్రకరణమును (ఈ అధ్యాయమును) ఆరంభించుచున్నాడు-

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ

అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః ।
స సన్న్యాసీ చ యోగీ చ న నిరగ్నిర్నచాక్రియః ॥ 1 ॥

యః = ఏ పురుషుడు		**సః** = అతడే			త్యజించినవాడు
కర్మఫలమ్ = కర్మఫలమును		**సన్న్యాసీ** = నిజమైన సన్న్యాసి		**న** = సన్న్యాసికాడు	
అనాశ్రితః = ఆశ్రయింప (ఆసింప)నివాడై		**చ** = మఱియు		**చ** = అట్లే	
		యోగీ = నిజమైన యోగి		**అక్రియః** = కేవలము క్రియలను త్యజించినవాడు	
కార్యమ్, కర్మ = కర్తవ్యకర్మను		**చ** = కాని			
కరోతి = ఆచరించునో		**నిరగ్నిః** = కేవలము అగ్నికార్యములను		**న** = (యోగియు)కాడు.	

శ్రీభగవానుడు పలికెను - కర్మఫలమును ఆశ్రయింపక కర్తవ్యకర్మను ఆచరించువాడే నిజమైన సన్న్యాసి, నిజమైన యోగి . కాని కేవలము అగ్ని కార్యములను త్యజించినంతమాత్రమున సన్న్యాసియుకాడు. అట్లే కేవలము క్రియలను త్యజించినంతమాత్రమున యోగియుకాడు. (1)

ప్రశ్న - కర్మఫలమును ఆశ్రయింపక అని పేర్కొనబడినది. కాని ఆసక్తి త్యాగమును గూర్చి ప్రస్తావింపలేదు. దీనికి కారణమేమి?

సమా - భోగముల యందు లేక కర్మలయందు ఆసక్తిగల పురుషుడు కర్మఫలములను ఆశ్రయింపక ఉండలేడు. ఆసక్తియుండుట వలన సహజముగనే కర్మఫలకాంక్ష యుండును. కనుక కర్మఫలమును ఆశ్రయింపనివాడు కర్మఫలాసక్తిని త్యజించినవాడేయగును. ప్రతి విషయముననూ అన్ని పదములను ప్రయోగింప నవసరములేదు. కొన్ని సందర్భములలో ఇతరత్ర ప్రయుక్తములైన పదములను అధ్యాహారముచేసికొన (కలుపుకొన) వలెను. ఫలత్యాగమును గూర్చి చెప్పి, ఆసక్తి త్యాగ విషయమును ప్రస్తావింపనిచోట (2/51, 18/11) ఆసక్తి త్యాగము గూడ చెప్పబడినట్లు గ్రహింపవలెను. అట్లే ఆసక్తిత్యాగమును గూర్చిచెప్పి, ఫలత్యాగమును గూర్చి ప్రస్తావింపని చోట (3/19, 6/4) ఫలత్యాగమును గూర్చి చెప్పినట్లే గ్రహింపవలెను.

॥ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

ఏడవ అధ్యాయము - జ్ఞాన విజ్ఞాన యోగము

షట్క వివరణము : శ్రీమద్భగవద్గీత యందలి 18 అధ్యాయములలో కర్మయోగము, భక్తియోగము, జ్ఞానయోగముల వివరణ గలదు. ఈ 18 అధ్యాయములు ఈ క్రమములోనే మూడు షట్కములుగా విభజింపబడినట్లు భావింతురు. కాని ప్రతిషట్కమునందును ప్రత్యేకముగా ఆ యోగమును గుఱించి మాత్రమే వర్ణింపబడినట్లు భావింపరాదు. కాని ప్రతి షట్కమునందును అన్ని యోగములనుగూర్చియు ప్రస్తావింపబడినప్పటికిని ఆషట్కమునకు సంబంధించిన యోగమునుగూర్చి విశేషముగా వర్ణించుట జరిగినది. దానిని బట్టియే ఆ షట్కమునకు ఆ పేరు రూఢమైనది.

మొదటి షట్కమునందలి ప్రథమాధ్యాయము ప్రస్తావన మాత్రమే. అందు ఈ మూడు యోగములలో దేనిని గూర్చియు ప్రత్యేక వివరణలేదు. రెండవ అధ్యాయమునందు 11 నుండి 30వ శ్లోకము వఱకును సాంఖ్య (జ్ఞాన) యోగవిషయము గలదు. పిమ్మట 39వ శ్లోకమునుండి 3వ అధ్యాయము చివరివఱకు కర్మయోగముయొక్క విస్తృతవర్ణనము గలదు. 4,5, అధ్యాయములయందు కర్మయోగ జ్ఞానయోగముల మిశ్రిత వర్ణనముగలదు. 6వ అధ్యాయమున ప్రధానముగా ధ్యాన యోగ వివరణము ఉన్నప్పటికిని ప్రసంగానుసారముగా కర్మయోగాదుల వర్ణనము గూడ కలదు. ఈ విధముగ ఈ మొదటి షట్కమునందు అన్ని విషయములును కలిసి ఉన్నప్పటికిని కర్మయోగ వర్ణనము మిగిలిన (భక్తి, జ్ఞానముల) రెండింటికంటెను అధికముగా కలదు. కనుక దీనిని కర్మయోగ ప్రధానషట్కముగా భావించుట జరిగినది.

7వ అధ్యాయము నుండి 12వ అధ్యాయమువఱకు గల షట్కమునందు ప్రసంగవశమున అచ్చటచ్చట ఇతర యోగముల ప్రస్తావనలున్నను ముఖ్యముగా భక్తియోగమును గూర్చియే విశదముగా వర్ణింపబడినది. కావున ఇది భక్తియోగషట్కముగా ప్రసిద్ధికెక్కినది.

చివరి షట్కమునందు 13,14 అధ్యాయములలో ప్రధానముగా జ్ఞానయోగ ప్రస్తావనలే గలవు. 15వ అధ్యాయమునందు భక్తియోగ వర్ణనము, 16వ అధ్యాయమునందు దైవీ, ఆసురీ సంపదల వివరణములును కలవు. 17వ అధ్యాయమున శ్రద్ధ, ఆహారము యజ్ఞదానతపశ్చర్యాదుల సాత్త్విక, రాజస, తామస విభాగముల విపులనిరూపణము జరిగినది. 18వ అధ్యాయము గీతోపదేశమును ముగించునది గావున అందు కర్మభక్తి జ్ఞానయోగముల మూడింటి వర్ణనములునుగలవు. అట్లే చివరకు శరణాగతి ప్రధానముగా గల భక్తియోగముతో గీతోపదేశము ముగించుట జరిగినది. ఐనప్పటికిని ఈ షట్కమునందు జ్ఞానయోగమును గూర్చియే విపులముగా చర్చింపబడుట వలన దీనిని జ్ఞానయోగప్రధానషట్కముగా పేర్కొనుట జరిగినది.

అధ్యాయ నామము : పరమాత్మయొక్క నిర్గుణ నిరాకార తత్త్వప్రభావ మహత్త్వాది రహస్యముల సంపూర్ణ జ్ఞానమునే 'జ్ఞానము' అని యందురు. సగుణ నిరాకార, సాకార, తత్త్వముల లీలారహస్యమహత్త్వగుణ ప్రభావాదులను సమగ్రముగా తెలిసికొనుటయే 'విజ్ఞానము' అనబడును. ఈ జ్ఞానవిజ్ఞాన సహితముగ భగవత్స్వరూపమును తెలిసికొనుటయే సమగ్రముగా భగవంతుని తెలిసికొనుట యగును. ఈ అధ్యాయమునందు భగవత్స్వరూపమును గూర్చియు, దానిని పూర్తిగా తెలిసికొనుటకు యోగ్యులైన వారిని గూర్చియు, సాధనలను గూర్చియు వర్ణనలు గలవు. కనుక ఈ అధ్యాయమునకు 'జ్ఞాన విజ్ఞాన యోగము' అను పేరు ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈఅధ్యాయమునందలి మొదటి శ్లోకమున భగవానుడు తన సంపూర్ణ రూప వర్ణనమును వినుమని అర్జునుని ఆజ్ఞాపించెను. విజ్ఞాన సహితముగ జ్ఞానమును వర్ణించెదనని 2వ శ్లోకమున ప్రతిజ్ఞచేసి, దానిని ప్రశంసించుచు 3వ శ్లోకమున భగవత్స్వరూపజ్ఞానము యొక్క దుర్లభత్వమును తెలిపెను. 4,5 శ్లోకములయందు తన అపరా-పరా ప్రకృతుల స్వరూపములను తెలిపి, 6వ శ్లోకమున ఈ రెండు ప్రకృతులును సమస్త ప్రాణుల సృష్టికి కారణములనియు, తాను అన్నింటికిని మహాకారణమనియును తెలిపెను. 7వ శ్లోకమున జగత్తంతయును తన స్వరూపమేయని తెల్పి, మాలాదృష్టాంతముతో తన వ్యాపకత్వమును నిరూపించెను. 7 నుండి 12వ శ్లోకము వఱకును, తన సర్వవ్యాపకత్వమును

విస్తృతముగావర్ణించెను. 13వ శ్లోకమున మనుష్యులు భగవత్తత్త్వమును ఎఱుంగని కారణములను తెలుపుచు 14వ శ్లోకమున తన మాయను దాటుట కష్టమని పేర్కొని, దానిని దాటునుపాయమును వివరించినాడు. 15వ శ్లోకమున మూఢులు, పాపాత్ములైనవారు తనను భజింపరని తెల్పెను, తనను భజించుపుణ్యాత్ములైన చతుర్విధ భక్తులను గూర్చి 16వ శ్లోకమున వివరించెను. జ్ఞానులైన భక్తులు శ్రేష్ఠులు అని 17వ శ్లోకమున తెల్పెను. భక్తులందఱును ఉదారులేయైనను జ్ఞాని తనకు ఆత్మస్వరూపుడని 18వ శ్లోకమున పేర్కొనెను. జ్ఞానులైన భక్తులు చాల అరుదని 19వ శ్లోకమున ఉగ్గడించెను. 20వ శ్లోకమున అన్యదేవతోపాసకులను గూర్చి తెల్పుచు, వారికి ఆయా దేవతలయందే శ్రద్ధాదరములను స్థిరపఱచుదునని 21వ శ్లోకమున వివరించెను. అట్టి వారి ఉపాసనాఫలములను 22వ శ్లోకమున నిరూపించెను. అన్యదేవతోపాసనాఫలము నశ్వరమనియు, తనను ఉపాసించుట వలన కలుగు ఫలము పరమపదప్రాప్తియనియు 23 శ్లోకమున పేర్కొనెను. 24, 25 శ్లోకములయందు తన గుణప్రభావస్వరూపములను మానవులు ఎఱుంగని కారణములను వర్ణించెను. 26వ శ్లోకమున - తాను సమస్తమును ఎఱుగుదుననియు, కాని తనను ఎవ్వరును ఎఱుగరనియు, తెలిపెను. మనుష్యులు అట్లు తనను ఎఱుగక పోవుటకు గల కారణములను 27వ శ్లోకమున వివరించుచు, తనను భజించునట్టి దృఢవ్రతులైన ఉత్తమభక్తుల లక్షణములను 28వ శ్లోకమున వర్ణించినాడు. పిమ్మట భగవంతుని ఆశ్రయించుటకు యత్నించు వారికి బ్రహ్మపదప్రాప్తి లభించు విషయమును 29వ శ్లోకమున వివరించి, 30వ శ్లోకమున తన సంపూర్ణ స్వరూప జ్ఞాన మహిమలను విశదపరచి, ఈ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - 6వ అధ్యాయమునందలి చివరి శ్లోకమున భగవానుడు 'అంతరాత్మను నాయందే లగ్నమొనర్చి శ్రద్ధాదరములతో నన్నే భజించువాడు యోగులలో శ్రేష్ఠుడు' - అని తెలిపియుండెను. కాని భగవంతుని స్వరూపగుణ ప్రభావములను మనుష్యుడు ఎఱుగనంత వరకును ఆయనయందు తనయంతరాత్మను లగ్నమొనర్చి, నిరంతరము భగవంతుని భజించుట కష్టము. పైగా భజన విధానమును గూడ ఎఱుంగుట అవసరము. కనుక భగవానుడు గుణ ప్రభావసహితముగ తన సంపూర్ణ స్వరూపమును, అట్లే వివిధ భక్తిరీతులను వర్ణించుటకై, 7వ అధ్యాయమును ఆరంభించుచున్నాడు. అన్నింటికంటెను ముందుగా రెండు శ్లోకములలో తాను చెప్పబోవు విషయములను సావధానముగా వినుమని అర్జునుని ప్రోత్సహించుచు జ్ఞాన విజ్ఞానములను గూర్చి తెలుపుదునని ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాడు-

శ్రీ భగవాన్ ఉవాచ

మయ్యాసక్తమనాః పార్థ యోగం యుంజన్ మదాశ్రయః ।

అసంశయం సమగ్రం మాం యథా జ్ఞాస్యసి తచ్ఛృణు ॥ 1 ॥

పార్థ!	= ఓ పార్థా!	**యోగమ్, యుంజన్**	= యోగమునందు నిమగ్నుడవగుచు	**మామ్**	= నన్ను
మయి,	= అనన్యభక్తితో	**సమగ్రమ్**	= సంపూర్ణ విభూతి, బలము, ఐశ్వర్యాది గుణయుక్తుడను, సర్వప్రాణులకు, ఆత్మస్వరూపుడను ఐన	**యథా**	= ఎట్లు (నీవు)
ఆసక్తమనాః	నాయందే ఆసక్తమైన మనస్సు కలవాడవై			**అసంశయమ్**	= నిస్సందేహముగా
మదాశ్రయః	= మత్పరాయణుడవై			**జ్ఞాస్యసి**	= తెలిసికొనగలవో
				తత్	= దానిని (ఆవిధమును)
				శృణు	= వినుము

శ్రీ భగవానుడు పలికెను - ఓ పార్థా! అనన్యభక్తితో నాయందే ఆసక్తమైన మనస్సు కలిగినవాడవై యుండుము. అనన్య భావముతో మత్పరాయణుడవై, యోగమునందు నిమగ్నుడవగుము. అట్టి నీవు సంపూర్ణవిభూతిబల - ఐశ్వర్యాదిగుణయుక్తుడను, సర్వప్రాణులకును ఆత్మస్వరూపుడను ఐన నన్ను సమగ్రముగా తెలిసికొను విధమును వినుము. (1)

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

ఎనిమిదవ అధ్యాయము - అక్షరబ్రహ్మయోగము

అధ్యాయ నామము : అక్షరము, బ్రహ్మము అను రెండు పదములును భగవంతుని సగుణ నిర్గుణ స్వరూపములను తెల్పును. (8/3,11,21,24). అట్లే భగవంతుని యొక్క 'ఓమ్' అను నామమును గూడ అక్షరము, బ్రహ్మము అని పిలిచెదరు. (8/13) ఈ అధ్యాయమునందు భగవంతునియొక్క సగుణ నిర్గుణరూపములు, ఓంకారము వర్ణింపబడినవి. కనుక 'అక్షరబ్రహ్మ యోగము' అను పేరు ఈ అధ్యాయమునకు రూఢియైనది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయముయొక్క మొదటి రెండు శ్లోకములయందు బ్రహ్మ, అధ్యాత్మము. మొదలగు విషయములను గూర్చి అర్జునుని ప్రశ్నలు 'ఏడు' గలవు. 3 నుండి 5వ శ్లోకము వరకు భగవానుడు ఈ ఏడు ప్రశ్నలకును సంక్షిప్తముగ సమాధానమును ఇచ్చెను. మానవుడు అంత్యకాలమునందు చేయదగు చింతనయొక్క మహత్త్వమును గూర్చి 6వ శ్లోకమునందు వివరించి, 7వ శ్లోకమున నిరంతరము భగవచ్చింతననే చేయుచుండుమని అర్జునుని ఆజ్ఞాపించెను. 8 నుండి 10వ శ్లోకము వరకు విధ్యుక్తముగ భక్తితో యోగి సగుణనిరాకారరూపమును చింతన చేయుచు ప్రాణత్యాగము చేయు రీతిని , మరియు దాని ఫలమును వర్ణించెను. 11 నుండి 13వ శ్లోకము వరకు పరమాత్మయొక్క నిర్గుణ స్వరూపమును ప్రశంసించుచు అంత్యకాలమున యోగధారణా విధిద్వారా నిర్గుణ పరబ్రహ్మయొక్క జపధ్యానరీతిని, దాని ఫలమును వివరించెను. 14వ శ్లోకమున భగవత్ప్రాప్తికి అనన్య భక్తితో నిరంతరము చింతనచేయుటయే సులభమైన ఉపాయమని తెలిపెను. 15, 16వ శ్లోకములయందు భగవత్ప్రాప్తికి ఫలము పునర్జన్మరాహిత్యమనియు, ఇతర సమస్తలోకములన్నియును పునరావృత్తి శీలములనియు తెలిపెను. 17 నుండి 19వ శ్లోకము వరకును బ్రహ్మయొక్క దివారాత్రముల అవధులను గూర్చి తెల్పుచు సమస్త ప్రాణులయొక్క ఉత్పత్తి ప్రళయములను వర్ణించెను. 20వ శ్లోకమున ఒక అవ్యక్తముకంటెను పరమైన మరొక సనాతన - అవ్యక్తమును ప్రతిపాదించెను. 21, 22వ శ్లోకములయందు ఆ సనాతన అవ్యక్తమునే 'అక్షరము' అనియు, 'పరమగతి' అనియు, 'పరమధామము' అనియు, 'పరమ పురుషుడు' అనియు వివిధములగు పేర్లతో పేర్కొని ఆ పరమ పురుషప్రాప్తికి అనన్య భక్తియే పరమోపాయమని పేర్కొనెను. తదనంతరము 23 నుండి 26వ శ్లోకము వరకు శుక్లకృష్ణగతులను ఫల సహితముగా వర్ణించి, 27వ శ్లోకమున ఈ రెండు గతులను ఎరింగిన యోగిని ప్రశంసించుచు అర్జునుని యోగివి కమ్ము అని ఆజ్ఞాపించెను. 28వ శ్లోకమున ఈ అధ్యాయమునందు వర్ణింపబడిన తత్త్వమును తెలిసికొనుటవలన కలుగు ఫలమును వివరించుచు ఈ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - ఏడవ అధ్యాయమునందు 1 నుండి 3వ శ్లోకము వరకు తన సమగ్ర రూపతత్త్వమును వినుటకు అర్జునుని సావధానునిగా చేసి, దానిని తెలుపుదునని ప్రతిజ్ఞ చేసి, భగవానుడు ఆ తత్త్వజ్ఞులను ప్రశంసించెను. పిదప 27వ శ్లోకము వరకును ఆ తత్త్వమును పెక్కురీతుల వివరించి, దానిని తెలిసికొనలేకపోవుటకు గల కారణములను గూడ విశదపరచెను. చివరకు బ్రహ్మము, అధ్యాత్మము, కర్మ, అధిభూతము, అధి దైవము, అధియజ్ఞములతో గూడ భగవానుని సంపూర్ణ రూపమును తెలిసికొను భక్తుల మహిమను వర్ణించుచు ఆ 7వ అధ్యాయమును ముగించెను. 29, 30వ శ్లోకములయందు వర్ణింపబడిన బ్రహ్మము, అధ్యాత్మము, కర్మ, అధిభూతము, అధిదైవము, అధియజ్ఞము, అను ఆరింటిని, అట్లే ప్రయాణకాలమున భగవంతుని స్మరించు విషయ రహస్యములను అర్జునుడు చక్కగా ఎరుగక పోవుటవలన 8వ అధ్యాయ ప్రారంభమున మొదటి రెండు శ్లోకములలో పై 7 విషయములను సమగ్రముగా వివరింపుమని అర్జునుడు ఏడు ప్రశ్నల ద్వారా భగవానుని అడుగుచున్నాడు-

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

తొమ్మిదవ అధ్యాయము - రాజవిద్యా రాజగుహ్య యోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు చేయబడిన ఉపదేశము సమస్త విద్యలకు రాజనియు, (అనగా శ్రేష్ఠమయినదనియు), అతి గోప్యమైనదనియు భగవానుడు తెలిపెను. కనుక ఈ అధ్యాయనామము 'రాజవిద్యా రాజగుహ్య యోగము' అని పేర్కొనబడినది.

అధ్యాయసారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి 1,2, శ్లోకములలో విజ్ఞాన సహిత జ్ఞానమును మరల ఉపదేశించెదనని భగవానుడు ప్రతిజ్ఞచేసి, దాని మహత్త్వమును తెలిపెను. ఈ ఉపదేశమునందు శ్రద్ధలేనివారికి జననమరణ రూపసంసార బంధప్రాప్తి తప్పదని 3వ శ్లోకమున తెలిపెను. 4 నుండి 6వ శ్లోకము వరకు నిరాకార రూపుడైన భగవంతుని వ్యాపకత్వమును నిర్లిప్తతను వర్ణించుచు, భగవంతుని దివ్యయోగశక్తిని సూచించుచు, ఆ స్వరూపమునందు సమస్త ప్రాణులు ఆకాశమునందు వాయువువలె స్థితమై యున్నట్లు తెలిపెను. తదనంతరము మహాప్రలయసమయమున ప్రాణులన్నియును భగవంతుని ప్రకృతియందు లయమగుట, కల్పాది యందు మరల ప్రకృతి ద్వారా వాటి సృష్టి భగవంతుని అధ్యక్షతన జరుగుచుండుట, ఈ కర్మలను చేయుచున్నను భగవానుడు వాటి యెడ నిర్లిప్తుడుగా నుండుట - ఈ మొదలగు విషయములన్నియును 7నుండి 10వ శ్లోకము వరకు వర్ణింపబడెను. భగవంతుని ప్రభావమును ఎరుంగని కారణమున ఆయనను ఉపేక్షించువారిని 11,12 శ్లోకములలో విమర్శించుచు, భగవత్ప్రభావమును ఎరిగిన అనన్య భక్తుల సేవారీతులను 13,14వ శ్లోకములలో ప్రశంసించెను. ఏకత్వ భావముతో జ్ఞానయజ్ఞము ద్వారా బ్రహ్మోపాసన చేయు జ్ఞానయోగులను, అట్లే విశ్వరూప పరమేశ్వరుని ఉపాసించువారిని గూర్చి 15వ శ్లోకములో ప్రస్తావించెను. అనంతరము 16 నుండి 19వ శ్లోకము వరకు భగవానుడు గుణప్రభావవిభూతిసహితమైన తన స్వరూపమును వర్ణించుచు, వ్యక్తావ్యక్త స్థితియందును జగత్తు తన రూపమే అని తెల్పెను. స్వర్గ భోగములకై యజ్ఞాది కర్మల నాచరించువారికి పునర్జన్మ తప్పదని 20, 21వ శ్లోకములలో వివరించెను. నిష్కామ భావముతో నిత్యమూ, నిరంతరమూ తనను చింతనచేయు భక్తుల యోగక్షేమములను తానే వహించెదనని 22వ శ్లోకమున ప్రతిజ్ఞ చేసెను. అన్యదేవతల ఉపాసన కూడ ఒక విధముగ తనను ఉపాసించుట వంటిదే యనియు, కాని అది శాస్త్ర విహితము కాదనియు, భగవత్తత్త్వమును ఎరుంగక అన్యదేవతలను ఉపాసించుటవలన కలుగు ఫలితము అన్యదేవతాప్రాప్తియేయనియు తనను ఉపాసించిన వారికే భగవత్ప్రాప్తి యనియు 23,24,25వ శ్లోకములలో వివరించెను. 26వ శ్లోకమునందు భగవద్భక్తి మార్గసౌలభ్యమును గూర్చి తెల్పెను. సమస్త కర్మలను భగవదర్పణ గావింపుమని 27వ శ్లోకమున అర్జునుని ఆదేశించుచు, తత్ఫలము భగవత్ప్రాప్తియేయని 28వ శ్లోకమున తెలిపెను. సమస్త ప్రాణులయెడ తన సమభావమును 29వ శ్లోకమున వివరించెను. మిక్కిలి దురాచారుడైనను అనన్యభక్తితో భగవంతుని సేవించిన వాడెన్నడును నష్టమునకు గురికాడు - అని 30,31వ శ్లోకములలో నుడివెను. 32వ శ్లోకమున తనను శరణు జొచ్చినవారు స్త్రీలు, వైశ్యులు, శూద్రులు, చండాలాదులైనను పరమగతిని పొందుదురని తెలిపెను. పుణ్యాత్ములైన బ్రాహ్మణులు, రాజర్షులు మొదలగు భక్తుల మహత్త్వమును గూర్చి తెలుపుచు, శరీరము అనిత్యమనియు, కనుక తనను శరణుపొందు మనియు 33,34వ శ్లోకములలో అర్జునుని ఆదేశించి, శరణాగతి స్వరూపమును దెలుపుచు భగవానుడు ఈ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - 7వ అధ్యాయ ప్రారంభమున భగవానుడు విజ్ఞాన సహిత జ్ఞానమును గూర్చి తెలిపెదనని చెప్పియుండెను. దానిని అనుసరించి, ఆ విషయమును వర్ణించుచు చివరకు బ్రహ్మము, అధ్యాత్మము, కర్మ, అధిభూతము, అధిదైవము, అధియజ్ఞముల సహితముగా భగవానుని తెలిసికొనుమనిపలికి, అంత్యకాలమున భగవచ్చింతనవలన కలుగు ఫలమును వివరించెను. 8వ అధ్యాయ ప్రారంభమున అర్జునుడు ఆ తత్త్వములను గూర్చియు, అంత్యకాల - ఉపాసనా విషయమును గురించియు తెలిసికొనుటకు 7 ప్రశ్నలు అడిగెను. అందులో 6 ప్రశ్నలకు సమాధానములను సంక్షిప్తముగా 3,4వ శ్లోకములలో వివరించెను. 7వ ప్రశ్నకు సమాధానమును 8వ అధ్యాయాంతము వరకు తెలిపెను. ఈ విధముగ ఏడవ అధ్యాయమున ఆరంభింపబడిన విజ్ఞానసహితజ్ఞానచర్చ సాంగోపాంగముగా వర్ణింపబడనందున ఆ విషయమునే సమగ్రముగా వివరించుటకై

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పదియవ అధ్యాయము - విభూతి యోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు ప్రధానముగా భగవంతుని యొక్క విభూతుల వర్ణనముగలదు. కావున ఈ అధ్యాయమునకు 'విభూతి యోగము' అను ప్రసిద్ధి ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి మొదటి శ్లోకమున 'సర్వోత్తమమైన ఉపదేశమును ఇచ్చెదను వినుము' అని భగవానుడు అర్జునునితో పలికెను. 2, 3 శ్లోకములయందు యోగశబ్దవాచ్యమైన తన ప్రభావమును వర్ణించి, దానిని తెలిసికొనుటవలన గలుగు ఫలమును తెలిపెను. 4, 5, 6, శ్లోకములయందు తన విభూతులను సంక్షిప్తముగా వర్ణించి, 7వ శ్లోకమునందు తన విభూతిని, యోగతత్త్వమును తెలిసికొనుట వలన గలుగు ఫలమును తెలిపెను. వివేకశీలురైన తన పరమభక్తుల భజనరీతులను 8,9 శ్లోకములలో వివరించి, దాని ఫలమును 10, 11 శ్లోకములలో విశదపరచెను. తదనంతరము 12 నుండి 15వ శ్లోకము వరకును అర్జునుడు భగవానుని స్తుతించి, 16, 17, 18 శ్లోకములలో భగవంతుని విభూతులను యోగశక్తిని మరల విపులముగా వివరింపుమని ప్రార్థించెను. 19వ శ్లోకమునందు భగవంతుడు తన విభూతుల విస్తృతి అనంతమనియు వాటిలో ప్రధానమైన వాటినే వర్ణింతుననియు తెలిపి, 20 నుండి 39వ శ్లోకము వరకును ఆ విభూతులను గూర్చి వర్ణించెను. ఇంకను తన దివ్య విభూతుల విస్తృతి అనంతమని 40వ శ్లోకమున తెలిపి, ఈ ప్రకరణమును ముగించెను. తదనంతరము 41, 42 శ్లోకములలో యోగశబ్దవాచ్యమైన తన ప్రభావమును వర్ణించి, ఈ అధ్యాయమును సమాప్తి చేసెను.

సంబంధము : 7వ అధ్యాయమునుండి 9వ అధ్యాయమువరకును వర్ణింపబడిన విజ్ఞాన సహిత జ్ఞాన విషయము మిక్కిలి గంభీరమైన దగుటచే మరల దానినే వేరొక విధముగా సమగ్రముగ వివరించుటకై 10వ అధ్యాయము ప్రారంభింపబడుచున్నది. ఇచట మొదటి శ్లోకమునందు పూర్వోక్త విషయమునే మరల వర్ణించుచున్నానని భగవానుడు నుడివెను-

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ

భూయ ఏవ మహాబాహో శృణు మే పరమం వచః ।
యత్తేఽహం ప్రీయమాణాయ వక్ష్యామి హితకామ్యయా ॥ 1 ॥

మహాబాహో	= ఓ అర్జునా!	తే	= నీకు	మే	= నాయొక్క
యత్, వచః	= ఏమాట(ల)ను	హితకామ్యయా	= హితమును చేయు కోరికతో	తత్, పరమమ్, వచః, ఏవ	= ఆ సర్వశ్రేష్ఠములైన మాటలనే
ప్రీయమాణాయ	= నాపై ప్రేమాదరములు (భక్తివిశ్వాసములు) గలవాడవైన	భూయః	= మఱల		
		అహమ్, వక్ష్యామి	= నేను చెప్పబోవు చున్నానో	శృణు	= వినుము.

శ్రీ భగవానుడు పలికెను- హే మహాబాహో! నీవు నా మీద ప్రేమ గలవాడవు. కావున నీ మేలుగోరి నేను మఱల చెప్పుచున్న వచనములను వినుము. అవి మిక్కిలి గోప్యములు . మహిమాన్వితములు. (1)

ప్రశ్న - 'భూయః' 'ఏవ' అను వానియొక్క అర్థమేమి?

సమా - 'భూయః' అను పదమునకు 'పునః' (మరల) అని అర్థము. 'ఏవ' అను దానికి 'అపి' (కూడ) అని అర్థము. 7వ అధ్యాయమునుండి 9వ అధ్యాయము వరకును తెలిపిన విషయమునే మరల ఇప్పుడు ప్రకారాంతరమున వివరించు చున్నానని తెలుపుటకే భగవానుడు 'భూయః' 'ఏవ' అను వానిని ప్రయోగించెను.

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పదకొండవ అధ్యాయము - విశ్వరూపదర్శన యోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు అర్జునుని ప్రార్థనమేరకు భగవానుడు తన విశ్వరూపమును ఆయనకు దర్శింపజేసెను. ఈ అధ్యాయమున అధికాంశము కేవలము విశ్వరూప వర్ణనము, దాని ప్రస్తుతియు కలవు. అందుచే ఈ అధ్యాయమునకు 'విశ్వరూప దర్శన యోగము' అను పేరు ఏర్పడెను.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి మొదటి నాలుగు శ్లోకముల వరకును అర్జునుడు భగవానుని, ఆయన ఉపదేశములను ప్రశంసించి, భగవానుని విశ్వరూపదర్శన భాగ్యమును తనకు కల్గింపుమని ప్రార్థించెను. 5 నుండి 8వ శ్లోకము వఱకును, భగవానుడు తనలో దేవతలను, మనుష్యులను, పశుపక్ష్యాది సమస్త చరాచర ప్రాణులను, పెక్కు ఆశ్చర్యకరదృశ్యములుగల సంపూర్ణ జగత్తును చూడుమని తెల్పి, పిదప ఆయనకు దివ్య దృష్టిని ప్రసాదించెను. 9వ శ్లోకమున భగవానుడు అర్జునునకు విశ్వరూపమును చూపిన విషయమును సంజయుడు తెలుపుచు ఆరూపవిశేషములను 10 నుండి 13వ శ్లోకమువఱకు వర్ణించెను. ఈ విశ్వరూపమును చూచి అర్జునుడు చకితుడై, హర్షానందములను పొందినవాడై, భగవానునకు ప్రణమిల్లి తెల్పిన విషయమును 14వ శ్లోకమున సంజయుడు వివరించెను. పిమ్మట 15 నుండి 31వ శ్లోకమువఱకును అర్జునుడు ఆ విరాడ్రూపమును స్తుతించుచు దాని ప్రభావమును, అందలి దృశ్యములను వర్ణించుచు, చివరకు తన యథార్థరూపమును గూర్చి తెల్పుమని భగవానునే ప్రార్థించెను. 32, 33, 34 శ్లోకములలో - భగవానుడు తాను లోకములను సంహరించు కాలస్వరూపుడననియు, భీష్మద్రోణాదివీరులు తనద్వారా ముందుగనే మృత్యువాతపడిరనియు, అతడు కేవలము నిమిత్త మాత్రుడనియు తెల్పుచు, అర్జునుని యుద్ధము చేయుటకు ప్రోత్సహించెను. పిమ్మట 35వ శ్లోకమునందు భయాశ్చర్యనిమగ్నుడైన అర్జునుడు భగవద్వచనములను విన్న పిమ్మట పల్కిన విషయములను సంజయుడు తెల్పెను. 36 నుండి 46వ శ్లోకము వఱకును అర్జునుడు భగవంతుని స్తుతించి, నమస్కరించి, క్షమింపుమని అర్థించి, ఆయన దివ్యచతుర్భుజరూపమును దర్శింపజేయుమని ప్రార్థించిన విషయములు వర్ణింపబడినవి. 47, 48 శ్లోకములయందు భగవంతుడు తన విశ్వరూప మహిమను వివరించి, దానిని దర్శించు భాగ్యము దేవతలకును దుర్లభమని పేర్కొనెను. 49వ శ్లోకమున - అర్జునుని ఓదార్చుచు తన చతుర్భుజరూపమును చూడుమని పలికెను. చతుర్భుజరూపమును దర్శింపజేసిన పిమ్మట మఱల మానవరూపములో ప్రకటితుడైన విషయమును 50వ శ్లోకమున సంజయుడు వర్ణించెను. భగవానుని సౌమ్యమైన మానవరూపమును జూచి అర్జునుని మనస్సు కుదుటబడిన విషయమును 51వ శ్లోకమున తెలుపబడెను. పిమ్మట భగవానుడు తన చతుర్భుజరూపదర్శనము దుర్లభమని 52, 53వ శ్లోకములలో తెల్పెను. అనన్య భక్తిద్వారానే ఆ రూపముయొక్క దర్శనము, జ్ఞానము, ప్రాప్తి సులభముగా కలుగునని 54వ శ్లోకములో పేర్కొనెను. 55వ శ్లోకములో అనన్యభక్తి యొక్క స్వరూపమును, దాని ఫలమును తెల్పుచు ఈ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - 10వ అధ్యాయము నందలి 7వ శ్లోకము వఱకును భగవానుడు తన విభూతులను, యోగశక్తిని, వాటి మహత్త్వమును సంక్షిప్తముగా వర్ణించెను. 11వ శ్లోకమువఱకు భక్తియోగమును దానిఫలమును గూర్చి తెలిపెను. పిమ్మట 12 నుండి 18వ శ్లోకమువఱకు అర్జునుడు భగవానుని స్తుతించుచు ఆతనిదివ్య విభూతులను యోగశక్తిని విస్తృతముగా వర్ణింపుమని ప్రార్థించెను. అప్పుడు భగవానుడు 40వ శ్లోకమువఱకు తన దివ్యవిభూతులను వర్ణించి కడకు యోగశక్తిప్రభావమును తెలుపుచు సమస్తబ్రహ్మాండము తన ఒకే అంశతో వహింపబడుచున్నదని తెల్పెను. భగవంతునినుండి ఈ విశేషములను విని (తెలిసికొని) ఆ మహా స్వరూపమును (సమస్త విశ్వము ఒకే భగవదంశలో స్థితమైయున్న స్వరూపమును) ప్రత్యక్షముగా దర్శింపవలెనను కోరిక అర్జునుని మనస్సులో కలిగెను. కనుక ఈ అధ్యాయమున మొదటి నాలుగు శ్లోకములలో భగవానుని, ఆయన ఉపదేశమును ప్రశంసించుచు ఆయన విశ్వరూపమును దర్శింపజేయుమని అర్జునుడు ప్రార్థించుచున్నాడు-

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పన్నెండవ అధ్యాయము - భక్తి యోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ 12వ అధ్యాయమునందు అనేకవిధములైన సాధనలతోపాటు 'భగవద్భక్తి' వర్ణనము చేయుచు, భగవద్భక్తుల లక్షణములును తెల్పబడినవి. ఈ అధ్యాయముయొక్క ఉపక్రమ, ఉపసంహారములు భగవద్భక్తిప్రస్తావనలతోడనే జరిగినవి. కేవలము 3 శ్లోకములలో మాత్రమే 'జ్ఞానసాధనను గూర్చి వర్ణింపబడినది. అదియును భక్తి - జ్ఞానయోగముల యొక్క తులనాత్మక వివేచనకై చేయబడినది. కనుక ఈ అధ్యాయమునకు 'భక్తియోగము' అని పేరు ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయముయొక్క మొదటి శ్లోకమునందు సగుణ సాకార, నిర్గుణ నిరాకార ఉపాసకులలో శ్రేష్ఠుడెవ్వడు? అని యర్జునుడు ప్రశ్నించెను, దానికి సమాధానముగ సగుణ, సాకార ఉపాసకులే యుక్తతములని (శ్రేష్ఠులని) భగవానుడు 2వ శ్లోకమున తెలిపెను. 3, 4 శ్లోకములయందు నిర్గుణ, నిరాకార పరమాత్మ యొక్క లక్షణములను వర్ణించి, ఆయనను ఉపాసించుటవలన కలుగు ఫలము గూడ భగవత్ప్రాప్తియే యని తెల్పెను. దేహాభిమానులైన మనుష్యులకు నిరాకారోపాసన కష్టసాధ్యమని 5వ శ్లోకమున తెల్పెను. కర్మలను అన్నింటిని భగవదర్పణము గావించి, అనన్యభావముతో నిరంతరము సగుణ పరమేశ్వరుడైన అతనిని చింతనచేయు భక్తులను ఆయనయే స్వయముగా ఉద్ధరించునని 6,7 శ్లోకములయందు వివరింపబడినది. 8వ శ్లోకమునందు మనోబుద్ధులను తనకు అర్పణ చేయుమని భగవానుడు అర్జునుని ఆదేశించుచు, దాని ఫలముగూడ భగవత్ప్రాప్తియే యని పేర్కొనెను. తదనంతరము 9 నుండి 11వ శ్లోకమువఱకు పై సాధన చేయజాలనిచో అభ్యాసయోగమును అనుష్ఠింపుమనియు, దానికిగూడ శక్తి చాలనిచో భగవంతునికొఱకే కర్మలను ఆచరింపుమనియు, దానికి గూడ అశక్తుడైనచో సమస్తకర్మల ఫలత్యాగమును ఒనరింపుమనియు క్రమముగా పేర్కొనెను. 12వ శ్లోకమున కర్మఫలత్యాగము సర్వశ్రేష్ఠమని తెల్పుచు, దాని ఫలితము తత్క్షణమే పరమశాంతిప్రాప్తి అని పలికెను. పిమ్మట 13 నుండి 19వ శ్లోకమువఱకు తనకు ప్రియమైన జ్ఞానులగు మహాభక్తుల లక్షణములను భగవానుడు వర్ణించెను. 20వ శ్లోకమున అట్టి జ్ఞానులైన మహాభక్తుల లక్షణములను ఆదర్శముగా గొని, శ్రద్ధతో అదేవిధముగ సాధనచేయు భక్తులును తనకు అత్యంత ప్రియులని భగవానుడు తెల్పెను.

సంబంధము - 2వ అధ్యాయమునుండి 6వ అధ్యాయము వఱకు భగవానుడు పెక్కుచోట్ల నిర్గుణ బ్రహ్మోపాసనను, సగుణ సాకార పరమేశ్వరోపాసనను ప్రశంసించెను. 7వ అధ్యాయమునుండి 11వ అధ్యాయము వఱకును విశేషముగా సగుణసాకార పరమాత్మయొక్క ఉపాసనామహత్త్వమును వివరించెను. 5వ అధ్యాయము నందలి 17 నుండి 26వ శ్లోకము వఱకును, 6వ అధ్యాయము నందలి 24 నుండి 29వ శ్లోకము వఱకును, 8వ అధ్యాయమున 11, 12, 13 శ్లోకములలోను, ఇంతేగాక ఇంకను పెక్కుచోట్ల నిర్గుణనిరాకార ఉపాసనామహత్త్వమును గూడ తెల్పెను. చివరకు 11వ అధ్యాయాంతమున సగుణ సాకార పరమాత్ముని యెడ అనన్యభక్తియొక్క ఫలము భగవత్ప్రాప్తి యని తెల్పి 'మత్కర్మకృత్' అను పదముతో ప్రారంభమగు ఈ చివరిశ్లోకమున సగుణ సాకార స్వరూపుడైన భగవంతునియెడ అనన్యభక్తిగల వానిని విశేషముగా ప్రశంసించెను. దీనిపై నిర్గుణనిరాకారబ్రహ్మను ఉపాసించువారును, సగుణ సాకార పరమాత్మను ఉపాసించువారును ఐన - రెండు విధములైన ఉపాసకులలో ఉత్తములెవ్వరు? అను సందేహము అర్జునునకు కలిగెను. ఆ సందేహనివృత్తికై అర్జునుడు ప్రశ్నించుచున్నాడు-

అర్జున ఉవాచ

ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే ।
యే చాప్యక్షరమవ్యక్తం తేషాం కే యోగవిత్తమాః ॥ 1 ॥

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పదుమూడవ అధ్యాయము - క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞవిభాగయోగము

అధ్యాయ నామము : క్షేత్రము, (శరీరము) క్షేత్రజ్ఞుడు (ఆత్మ) అను ఉభయతత్త్వములు పరస్పరము అత్యంత విలక్షణములైనవి. కేవలము అజ్ఞానమువలననే ఈ రెండును ఒకటిగా గోచరించును. క్షేత్రము జడము, వికారములు గలది, క్షణికము, నశ్వరము. కాని క్షేత్రజ్ఞుడు చేతనుడు, జ్ఞానస్వరూపుడు, నిర్వికారుడు, నిత్యుడు, శాశ్వతుడు. ఈ అధ్యాయమున క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞుల స్వరూపములు పైవిధముగా వర్గీకరింపబడినవి. కనుక ఈ అధ్యాయమునకు "క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞ విభాగయోగము" అను పేరు ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందు మొదటి శ్లోకమున 'క్షేత్రము' (శరీరము) క్షేత్రజ్ఞుడు (ఆత్మ) అను రెండింటి లక్షణములు తెల్పబడినవి. రెండవ శ్లోకమున పరమాత్మతో ఆత్మయొక్క ఏకత్వము ప్రతిపాదింపబడి, క్షేత్ర, క్షేత్రజ్ఞుల జ్ఞానమే నిజమైన జ్ఞానమని తెల్పబడినది. వికారములకు లోనగునట్టి క్షేత్రము (శరీరము) యొక్క స్వరూప స్వభావాదులను, ప్రభావ సహిత క్షేత్రజ్ఞుని (ఆత్మ) స్వరూపమును వర్ణింతునని మూడవ శ్లోకమున ప్రతిజ్ఞచేసి, భగవానుడు నాల్గవ శ్లోకమున ఋషుల వేదముల, బ్రహ్మసూత్రముల ప్రమాణములను చూపుచు, 5, 6 శ్లోకములయందు వికారసహితమైన క్షేత్రస్వరూపమును వివరించెను. 7 నుండి 11వ శ్లోకమువరకును తత్త్వజ్ఞాన ప్రాప్తియందు జ్ఞానమే సాధనమని తెల్పి, అమానిత్వాది 20 సాత్త్విక భావములను, ఆచరణములను వర్ణించెను. పిమ్మట 12 నుండి 17వ శ్లోకమువరకును జ్ఞానము ద్వారా తెలిసికొనదగిన పరమాత్మస్వరూపమును వర్ణించెను. 18వ శ్లోకమున ఇంతవఱకును ప్రతిపాదింపబడిన విషయములను పేర్కొనుచు వాటిని తెలిసికొనుట వలన కలుగు ఫలము పరమాత్మస్వరూపప్రాప్తియని తెల్పెను. అనంతరము ప్రకృతి, పురుషుల ప్రకరణమును ఆరంభించి, 19 నుండి 21వ శ్లోకము వఱకును ప్రకృతి స్వరూపమును, కార్యములను, అట్లే క్షేత్రజ్ఞుని స్వరూపమును వర్ణించెను. 22వ శ్లోకమున ఆత్మ, పరమాత్మల ఏకత్వమును ప్రతిపాదించెను. 23వ శ్లోకమున గుణసహితమైన ప్రకృతిని, పురుషుని తెలిసికొను ఫలమును తెలుపుచు 24, 25 శ్లోకములయందు పరమాత్మసాక్షాత్కారమునకు వేర్వేఱు ఉపాయములను (సాధన మార్గములను) వర్ణించెను. 26వ శ్లోకము క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞుల సంయోగము వలననే సమస్త చరాచరప్రాణుల ఉత్పత్తి జరుగుచున్నదని తెలిపెను. 27 నుండి 30వ శ్లోకము వరకును "పరమాత్మ అన్నింటియందును, (అన్ని ప్రాణులయందును) స్థితమైయున్నవాడు, శాశ్వతుడు, అకర్త అనియు, కర్మలన్నియును ప్రకృతిద్వారానే జరుగుననియు, అన్నింటియందును పరమాత్మతత్త్వము విస్తరించి, స్థితమై యుండుననియు," తెలిపెను. ఈ విధమైన జ్ఞానముయొక్క ప్రభావ ఫలములను గూడ తెలిపెను. 31 నుండి 33వ శ్లోకమువరకును ఆత్మయొక్క మహత్త్వమును వివరించుచు దాని అకర్తృత్వమును, నిర్లేపత్వమును నిరూపించెను. 34వ శ్లోకమున క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞ విభాగములను తెలిసికొనుటవలన కలుగు ఫలము పరమాత్మప్రాప్తియని తెలుపుచు ఈ (13వ) అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము - 12వ అధ్యాయప్రారంభమున అర్జునుడు సగుణ నిర్గుణోపాసకులలో శ్రేష్ఠుడెవ్వరని ప్రశ్నించెను. దానికి సమాధానముగా భగవానుడు 2వ శ్లోకమున సగుణోపాసకుల శ్రేష్ఠత్వమును ప్రతిపాదించుచు 3 నుండి 5వ శ్లోకమువఱకును నిర్గుణోపాసన స్వరూపమును, దాని ఫలమును తెలిపి, దేహాభిమానులు దానిని అనుష్ఠించుట క్లిష్టతరమని పేర్కొనెను. అనంతరము 6 నుండి 20వ శ్లోకము వఱకును సగుణోపాసన మహత్త్వమును, ఫలమును, విధానమును, అట్లే భగవద్భక్తుల లక్షణములను వర్ణించుచు అధ్యాయమును ముగించెను.

నిర్గుణతత్త్వము, దాని మహిమ, తత్ప్రాప్తి సాధనలు అచట విస్తారముగా తెలుపబడలేదు - కనుక నిర్గుణ నిరాకారతత్త్వము అనగా జ్ఞానయోగవిషయము సమగ్రముగా వివరించుటకు 13వ అధ్యాయము ప్రారంభింపబడుచున్నది. ఇందు మొదట భగవానుడు క్షేత్రము, (శరీరము) క్షేత్రజ్ఞుడు (ఆత్మ) అను రెండింటి లక్షణములను తెలుపుచున్నాడు-

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పదునాల్గవ అధ్యాయము - గుణత్రయవిభాగయోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు సత్త్వరజస్తమములు - అను మూడు గుణముల స్వరూపములును, వాటి కార్యములును, కారణములును ప్రభావములును వర్ణింపబడినవి. అవి యేవిధముగా ఏ పరిస్థితులయందు జీవాత్మను ఎట్టి బంధములలో పడవేయును? మనుష్యుడు ఏ విధముగా వీటి నుండి ముక్తిని పొంది, పరమపదమును చేరగలడు. అట్లే ఈ మూడు గుణముల కతీతుడై పరమాత్మప్రాప్తిచెందిన మనుష్యుని లక్షణములేవి? త్రిగుణ సంబంధమైన ఈ విషయములన్నియును ఇందు వివేచన చేయడినవి. మొదట సాధనకాలమందు రజస్తమో గుణములను పారద్రోలి, సత్త్వగుణమునే గ్రహింపవలెననియు, చివరకు గుణములన్నింటితో గల సంబంధము పూర్తిగా తొలగించు కొనవలెననియు తెల్పుటకై ఆ మూడు గుణములను విభాగపూర్వకముగా వర్ణించుట జరిగినది. కావున ఈ అధ్యాయమునకు "గుణత్రయవిభాగయోగము" అను పేరు ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి 1,2 శ్లోకములయందు మున్ముందు తెల్పబోవు జ్ఞాన మహిమను గూర్చి ప్రస్తావించెను. మూడు నాలుగు శ్లోకములయందు ప్రకృతి, పురుషుల సంయోగము చేతనే సకలప్రాణుల ఉత్పత్తి కలుగునని తెలుపుచు, 5వ శ్లోకమున సత్త్వరజస్తమోగుణములు జీవాత్మకు బంధహేతువులని తెల్పెను. 6, 7, 8 శ్లోకములలో సత్త్వాదిగుణముల స్వరూపములను, వాటి ద్వారా జీవుడు ఎట్లు బంధింపబడునదియు క్రమముగా పేర్కొనెను. 9వ శ్లోకమున జీవాత్మను ఏ గుణము ఎందులో నిమగ్నమొనర్చునో తెలిపెను. 10 శ్లోకమునందు మూడు గుణములలో ప్రతిగుణము మిగిలిన రెండు గుణములను అణచివేసి, వాటికంటెను ఎట్లు ఆధిక్యమును కల్గియుండునో వివరించెను. 11, 12, 13 శ్లోకములలో సత్త్వరజస్తమో గుణముల ఆధిక్యలక్షణములను వరుసగా పేర్కొనెను. 14, 15 శ్లోకములయందు ప్రతిగుణము వృద్ధిచెందు సమయమున మరణించిన వానికి కలుగు గతిని నిరూపణము చేసెను. 16వ శ్లోకమునందు సాత్త్విక రాజస తామస కర్మలను వాటి ఫలములను వివరించెను. 17వ శ్లోకమునందు సత్త్వగుణము జ్ఞానమునకును, రజోగుణము లోభమునకును, తమోగుణము ప్రమాద, మోహ, అజ్ఞానములకును హేతువులని తెలిపెను. 18వ శ్లోకమున ప్రతిగుణమునందును స్థితుడైయున్న జీవాత్మ దానికి అనురూపమైన గతినేపొందునని తెలిపెను. 19, 20 శ్లోకములయందు సమస్తకర్మలు గుణముల ద్వారా జరుగుననియు, ఆత్మ ఈ గుణములకు అతీతమనియు, అకర్తయనియు తెలుపుచు గుణాతీతుడగుట వలన కలుగు ఫలమును వివరించెను. 21వ శ్లోకమున అర్జునుడు గుణాతీతపురుషుని లక్షణములను, ఆచరణములను గుణాతీతుడగుటకు గల ఉపాయములను తెల్పుమని భగవానుని ప్రార్థించెను. దీనికి సమాధానముగా భగవానుడు గుణాతీత పురుషుని లక్షణములను, ఆచరణములను 22 నుండి 25వ శ్లోకము వరకు వివరించెను. 26వ శ్లోకములో గుణాతీతుడగుటకు ఉపాయమును, దాని ఫలమును పేర్కొనెను. పిమ్మట బ్రహ్మ, అమృతము, అవ్యయము మొదలగునవి భగవత్స్వరూపములనియు, అవి యన్నియును తనయందే ప్రతిష్ఠితమైనవనియు 27వ శ్లోకములో తెలుపుచు ఈ 14వ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము : 13వ అధ్యాయమున క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞుల లక్షణములను నిర్దేశించి, ఆ రెండింటి జ్ఞానమే నిజమైన జ్ఞానమని భగవానుడు తెల్పెను. దానిని అనుసరించి క్షేత్రముయొక్క స్వరూప స్వభావ వికారములను, దాని తత్త్వముల ఉత్పత్తి క్రమాదులను వర్ణించెను. అట్లే క్షేత్రజ్ఞుని స్వరూప ప్రభావములను గూడ వివరించెను. పిమ్మట 19వ శ్లోకమునుండి ప్రకృతి పురుషుల ప్రకరణమును ఆరంభించి, గుణములు ప్రకృతి జన్యములని తెల్పెను. పురుషుడు పదే పదే ఉచ్చనీచయోనుల యందు జన్మించుటకు గుణసాంగత్యమే హేతువని 21వ శ్లోకమున తెల్పెను. గుణముల వేర్వేఱు స్వరూపము లెవ్వి? అవి జీవాత్మను ఎట్లు బంధించును? ఏ గుణసాంగత్యము వలన ఏ యోనియందు జన్మ కల్గును? గుణములనుండి ముక్తుడగుటకు ఉపాయములేవి? గుణాతీతుడైన పురుషుని లక్షణములు, ఆచరణములు ఎట్లుండును? మొదలైన విషయములను తెలిసికొనవలెనను ఇచ్ఛకలుగుట సహజము. కనుక ఈ విషయమును స్పష్టీకరించుటకే 14వ అధ్యాయము ఆరంభింపబడినది.

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పదునైదవ అధ్యాయము - పురుషోత్తమయోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు సమస్త జగత్తునకు కర్తయు, హర్తయు, సర్వశక్తిమంతుడును, అందరికిని నియంతయు, సర్వవ్యాపియు, అంతర్యామియు, పరమదయాళువు అందరికిని సుహృదుడును, సర్వాధారుడును, శరణాగతవత్సలుడును, సగుణ పరమేశ్వరుడును, పురుషోత్తముడును ఐన భగవానుని గుణ ప్రభావ స్వరూపముల వర్ణనము గలదు. క్షరపురుషుడు (క్షేత్రము) అక్షరపురుషుడు (క్షేత్రజ్ఞుడు) పురుషోత్తముడు (పరమేశ్వరుడు) - ఈ ముగ్గురిని వర్ణించి, క్షరాక్షరులకంటె భగవానుడే ఏ విధముగా ఉత్తముడు? అతడు పురుషోత్తముడుగా పిలువబడుటకు కారణమేమి? ఆయనను పురుషోత్తమునిగా ఎఱుంగుటవలన కలుగు మహత్త్వమేమి? అతడు ఏ విధముగా లభ్యుడగును - మొదలైన విషయములన్నియును సమగ్రముగా ఇందు వివరింపబడినవి. ఆ కారణమున ఈ అధ్యాయమునకు 'పురుషోత్తమ యోగము' అని పేరు ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమున మొదటి రెండు శ్లోకములలో 'అశ్వత్థవృక్ష రూపకము ద్వారా' జగత్తు (విశ్వము) వర్ణింపబడెను. 3వ శ్లోకమునందు ఈ సంసారవృక్షము యొక్క ఆది-అంతము, ఆధారము తెలియరానివి (తెలిసికొనుటకు శక్యముగానివి) అని తెల్పి, దృఢమైన వైరాగ్యరూపశస్త్రముద్వారా దీనిని ఛేదించుటకు భగవంతుడు మనకు ప్రోత్సాహమును గూర్చెను. 4వ శ్లోకమున పరమపదస్వరూపుడైన ఆ పరమేశ్వరుని పొందుటకు ఆ ఆదిపురుషుని శరణు జొచ్చుమని ఉపదేశించెను. 5వ శ్లోకమున ఆ పరమ పదప్రాప్తి నొందు పురుషుల లక్షణములను దెల్పుచు ఆ పరమపదము పరమప్రకాశమయము, అపునరావృత్తి శీలము - అని 6వ శ్లోకమున దెలిపెను. పిమ్మట 7 నుండి 11వ శ్లోకము వరకును జీవుని స్వరూపమును, మనస్సు ఇంద్రియములతో గూడ అతడు (జీవుడు) ఒక శరీరము నుండి మఱియొక శరీరమున ప్రవేశించు విధమును, శరీరమునందుండి ఇంద్రియ మనస్సుల సహాయముతో విషయ సుఖములను అనుభవించు విధమును తెల్పుచు, ప్రతి అవస్థయందును స్థితుడైయుండు ఆ జీవాత్మను జ్ఞానియే తెలుసుకొన గలడనియు, మలినాంతఃకరణము గల పురుషుడు ఏ విధముగను తెలిసికొనలేడనియు - మొదలగు ఈ విషయములన్నియును వర్ణింపబడినవి. 12వ శ్లోకమున సకలజగత్తును ప్రకాశింపజేయు సూర్యచంద్రాదులలో ఉన్న తేజస్సు భగవంతునిదేయని తెలిపెను. భగవానుడు పృథ్వియందు ప్రవేశించి, సమస్త ప్రాణులను భరించుననియు, చంద్రరూపమున అందరిని (ఓషధుల ద్వారా) పోషించుననియు, ప్రాణులు స్వీకరించు ఆహారమును వైశ్వానరరూపమున జీర్ణము చేయుననియు, 13, 14 శ్లోకములలో తెలిపెను. భగవంతుడే అందఱి హృదయములయందును స్థితుడై, అందరి స్మృత్యాదులకు కారణమై వేదముల ద్వారా తెలిసికొనదగినవాడు, వేదములనెరింగిన వాడు, వేదాంతకర్త అని 15వ శ్లోకములో తెల్పబడినది. సమస్త ప్రాణులు క్షరములనియు, కూటస్థుడైన 'ఆత్మ' అక్షర పురుషుడనియు 16వ శ్లోకమున తెల్పెను. ఈ క్షరాక్షరపురుషులకంటెను విలక్షణుడైన పరమాత్మ సర్వవ్యాపియు, అందరిని భరించి, పోషించు వాడును, శాశ్వతుడును ఐన పురుషోత్తముడని 17వ శ్లోకములో తెల్పుట జరిగెను. 18వ శ్లోకమునందు ఆ పరమాత్మ పురుషోత్తముడని ప్రసిద్ధిగాంచుటకు గల హేతువు పేర్కొనబడెను. శ్రీకృష్ణభగవానుని పురుషోత్తమునిగా ఎఱింగినవారి గొప్పదనమును గూర్చి 19వ శ్లోకములోను, ఈ పరమగుహ్యమైన విషయ జ్ఞాన మహత్త్వమును గూర్చి 20వ శ్లోకమునందు తెల్పుచు భగవానుడు ఈ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము : 14వ అధ్యాయమున 5 నుండి 18వ శ్లోకము వరకు మూడు గుణములను స్వరూపములను, వాటి కార్యములను, వాటి బంధలక్షణములను, అట్లే బంధింపబడిన మనుష్యుల యొక్క ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమగతులు మొదలగు అనేక విషయములను వర్ణించెను. 19-20 శ్లోకములలో ఈ గుణములకు అతీతుడగుటకు వలయు ఉపాయములను, తత్ఫలములను తెల్పెను. పిమ్మట అర్జునుని ప్రశ్నలకు సమాధానముగా 22 నుండి 25వ శ్లోకమువరకు గుణాతీత పురుషుని లక్షణములను, ఆచరణములను వర్ణించెను. 26వ శ్లోకమునందు సగుణ పరమేశ్వరుని యెడ అవ్యభిచారభక్తియోగము ద్వారా గుణాతీతుడై సాధకుడు బ్రహ్మప్రాప్తికి అర్హుడగుటకు సులభోపాయమును తెల్పెను.

కావున భగవంతునియందు అవ్యభిచారభక్తియోగరూపమైన అనన్యప్రేమను కల్గించుటకై ఇప్పుడు ఆ సగుణ పరమేశ్వరుడైన పురుషోత్తముని గుణప్రభావ స్వరూపములను వర్ణించుచున్నాడు. గుణాతీతుడగుటకు ప్రధాన సాధనమైన వైరాగ్యమును భగవచ్ఛరణాగతిని వర్ణించుటకై 15వ అధ్యాయము ప్రారంభింప బడుచున్నది. మొదట సంసారమునందు వైరాగ్యమును కల్గించుటకై మూడు శ్లోకములలో అశ్వత్థవృక్షరూపము ద్వారా జగత్తు స్వరూపమును వర్ణించి, దానిని వైరాగ్యమను శస్త్రముతో ఛేదింపవలెనని తెల్పుచున్నాడు-

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ

ఊర్ధ్వమూలమధశ్శాఖమ్ అశ్వత్థం ప్రాహురవ్యయమ్ ।
ఛందాంసి యస్య పర్ణాని యస్తం వేద స వేదవిత్ ॥ 1 ॥

ఊర్ధ్వమూలమ్ = ఆదిపురుషుడైన పరమేశ్వరుడే మూలముగాను
అధశ్శాఖమ్ = బ్రహ్మయే ముఖ్యశాఖగాను కలిగిన
అశ్వత్థమ్ = సంసారరూపమైన అశ్వత్థవృక్షము (రావిచెట్టు)ను
అవ్యయమ్ = శాశ్వతమైనదానినిగా
ప్రాహుః = పేర్కొందురు
ఛందాంసి = వేదములు
యస్య, పర్ణాని = దేనియొక్క ఆకులో
తమ్ = అట్టి సంసారరూప వృక్ష తత్త్వమును
యః = ఏ పురుషుడు
వేద = (సమగ్రముగా) తెలిసికొనునో
సః = అతడు
వేదవిత్ = వేదార్థములను బాగుగా ఎఱిగినవాడు

శ్రీ భగవానుడు పలికెను- అదిపురుషుడైన పరమేశ్వరుడే మూలముగా, బ్రహ్మయే ముఖ్యశాఖగా (కాండముగా), వేదములే పర్ణములు(ఆకులు)గా గల ఈ సంసారరూప-అశ్వత్థవృక్షము నాశరహితమైనది (శాశ్వతమైనది). ఈ సంసారవృక్షతత్త్వమును మూలసహితముగా తెలిసినవాడు నిజముగా వేదార్థములను ఎఱిగిన వాడు. (1)

ప్రశ్న - ఇచట 'అశ్వత్థ' శబ్దమును ప్రయోగించుట లోను, ఈ సంసారరూపవృక్షమును ఊర్ధ్వమూలమని పేర్కొనుటలోను గల ఆంతర్యమేమి?

సమా - 'అశ్వత్థము' అనునది రావి చెట్టు పేరు. వృక్షములన్నింటిలోను ఇది శ్రేష్ఠమైనదిగా భావింపబడును. కనుక అశ్వత్థరూపముతో సంసారమును వర్ణించుట జరిగినది. మూల శబ్దము కారణవాచకము. ఈ సంసార వృక్షముయొక్క ఉత్పత్తి, విస్తృతి ఆదిపురుషుడైన శ్రీమన్నారాయణునుండి కలిగినది. ఈ విషయము 4వ శ్లోకమునందును, ఇతర సందర్భముల యందును చెప్పబడినది. ఈ ఆదిపురుషుడైన పరమేశ్వరుడు నిత్యుడు, అనంతుడు, సర్వాధారుడు. సగుణరూపముతో అతడు అత్యున్నతమైన పరంధామము నందు నివసించును. కనుక 'ఊర్ధ్వం' అను పేరుతో పిలువబడెను. ఈ సంసార వృక్షము మాయాధీశుడు, సర్వశక్తిమంతుడైన పరమేశ్వరుడి నుండియే ఉత్పన్నమైనది. కావున దీనిని ఊర్ధ్వమూలం - అనగా పై వైపున మూలము గలది. ఇతర సామాన్య వృక్షముల మూలములు క్రిందివైపున పృథ్వియందు ఉండును - కాని ఈ సంసార వృక్షమూలములు పైవైపునకు ఉండును. ఇది మిక్కిలి అలౌకిక విషయము.

ప్రశ్న - ఈ సంసార వృక్షశాఖ (బోదె/కాండము) క్రింది వైపునకు ఉండును. - అని యనుటలోని ఆంతర్యమేమి?

సమా - జగత్సృష్టిసమయమున మొట్టమొదట చతుర్ముఖబ్రహ్మ ఉద్భవించెను. కావున బ్రహ్మయే దీని ప్రధానశాఖ. బ్రహ్మలోకము ఆది పురుషుని నిత్యధామమునకు క్రిందనుండును. బ్రహ్మయొక్క అధికారస్థాయి పరమాత్మని కంటెనునిమ్నమైనది. బ్రహ్మ శ్రీమన్నారాయణునుండియే ఉద్భవించి, ఆయన శాసనములకు లోబడియుండును. కనుక ఈ సంసార వృక్షమునకు అతడు క్రిందివైపునకు గల ప్రధానశాఖ.

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పదునాఱవ అధ్యాయము - దైవాసుర సంపద్విభాగయోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ అధ్యాయమునందు దైవీసంపద- ఆసురీ సంపద, అను రెండువిభాగములను భగవానుడు వర్ణించుచున్నాడు. దైవీసంపదలు పరమేశ్వరునకు సంబంధించినవి. అవి భగవత్ప్రాప్తికిని, సద్గుణసదాచారముల పెంపునకును తోడ్పడును. ఆసురీసంపదలు దుర్గుణ దురాచారములను పెంపొందించును. కావున మానవుడు దైవీ సంపదలను అలవరచుకొనవలెననియు, ఆసురీసంపదలను త్యజింపవలెననియు ఉపదేశించుచు, ఈ రెండింటిని వేర్వేఱుగా భగవానుడు వర్ణించుచున్నాడు. అందువలన దీనికి దైవాసుర సంపద్విభాగయోగము - అని పేరు గల్గినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమున 1,2,3 శ్లోకములలో దైవీసంపద గల పురుషుల లక్షణములు ప్రస్తావింపబడినవి. 4వ శ్లోకమున ఆసురీ సంపదను గూర్చి సంక్షిప్తముగా ప్రస్తావించబడినది. 5వ శ్లోకమున దైవీసంపద ఫలము ముక్తి యనియు, ఆసురీ సంపద ఫలము బంధములనియు తెల్పుచు, అర్జునుడు దైవీసంపద కలవాడగుటచే, అధైర్యపడవలదని భగవానుడు అతనిని ఊరడించెను. 6వ శ్లోకమున దైవాసుర సంపదలను గూర్చి మరల ప్రస్తావించుచు, ఆసురీ సంపదలను విస్తృతముగా వినుమని భగవానుడాదేశించెను. పిమ్మట 7 నుండి 20వ శ్లోకము వరకును ఆసురీ ప్రకృతి గల మనుష్యుల దుర్భావదుర్గుణ దురాచారములను, అట్టి వారికి ప్రాప్తించు దుర్గతులను వర్ణించెను. 21వ శ్లోకమున ఆసురీ సంపదలో ముఖ్యములైన కామ, క్రోధ, లోభములు నరకద్వారములని తెల్పుచు, సాధకుడు వాటిని త్యజించి, నిష్కామభావముతో దైవీసంపద సాధనల ద్వారా పరమగతిని పొందవలెనని 22వ శ్లోకమున ఆదేశించెను. శాస్త్రవిధులను త్యజించి, ఇచ్ఛానుసారము కర్మలను ఆచరించువారిని 23వ శ్లోకమున నిందించి 24వ శ్లోకమున శాస్త్రానుకూలమైన కర్మలను ఆచరించుటకు ప్రోత్సహించుచు ఈ (16వ) అధ్యాయమును సమాప్తమొనరించెను.

సంబంధము : "ఆసురీ, రాక్షసీప్రకృతులు గల మూఢులు నన్ను భజింపరు సరిగదా! నన్ను చులకన చేయుదురు." అని భగవానుడు 7వ అధ్యాయమున 15వ శ్లోకమునందును, 9వ అధ్యాయమున 11, 12 శ్లోకములయందును తెల్పియుండెను. అట్లే "దైవీ ప్రకృతి గల మహాత్ములు నన్ను సమస్తప్రాణులకును ఆద్యుడు, శాశ్వతుడు అని భావించి, అనన్యభక్తితో అన్ని విధముల నిరంతరము నన్నే సేవింతురు." - అని 9 అధ్యాయమున 13, 14 శ్లోకములయందు తెల్పియుండెను. కాని అచట ఇతర ప్రకరణములను గూర్చిన చర్చయుండుట వలన దైవీ, ఆసురీ ప్రకృతుల లక్షణములు వర్ణింపబడలేదు. మరల 15వ అధ్యాయమున 19వ శ్లోకమునందు "నన్ను పురుషోత్తమునిగా ఎరింగిన జ్ఞానులు నన్నే భజింతురు." -అని తెల్పియుండెను. దీనిపై భగవంతుని పురుషోత్తమునిగా ఎఱింగి, సర్వభావముతో ఆయనను భజించు దైవీప్రకృతి గల మహాత్ములయొక్కయు, అట్లు భజింపని ఆసురీప్రకృతిగల అజ్ఞానులయొక్కయు లక్షణములను తెలిసికొనవలెనని ఇచ్ఛకలుగుట సహజమే. కనుక ఇప్పుడు భగవానుడు దైవీ, ఆసురీ సంపదలు గల వారి లక్షణములను స్వభావములను విస్తృతముగా ఈ (16వ) అధ్యాయమున వర్ణించుచున్నాడు. ఇందు మొదటి మూడు శ్లోకములయందు దైవీసంపదగల సాత్త్వికపురుషుల స్వాభావికలక్షణములు విపులముగా వర్ణింపబడినవి-

శ్రీ భగవాన్ ఉవాచ

అభయం సత్త్వసంశుద్ధిః జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః ।
దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయస్తప ఆర్జవమ్ ॥ 1 ॥

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పదునేడవ అధ్యాయము - శ్రద్ధాత్రయ విభాగయోగము

అధ్యాయ నామము : ఈ 17వ అధ్యాయ ప్రారంభమున శ్రద్ధాయుక్తులైన పురుషుల నిష్ఠలను గూర్చి అర్జునుడు ప్రశ్నించెను- దానికి సమాధానముగా భగవానుడు మూడు విధములైన శ్రద్ధలను దెల్పి, వాటిని అనుసరించియే పురుషుల స్వభావములుండునని తెల్పెను. పిమ్మట పూజలు, యజ్ఞములు, తపస్సులు మొదలగు వాటితో శ్రద్ధకు గల సంబంధమును వర్ణించి, చివరి శ్లోకమున శ్రద్ధారహిత పురుషుల కర్మలను 'అసత్' అని పేర్కొనెను. ఈ విధముగ త్రివిధశ్రద్ధలను విభాగపూర్వకముగా వివరించుటచే ఈ అధ్యాయమునకు 'శ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగము' - అని పేరు ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి మొదటి శ్లోకమున శాస్త్రవిధిని వీడి, శ్రద్ధతో యజ్ఞములు మొదలగు వానిని చేయువారియొక్క నిష్ఠలను గూర్చి అర్జునుడు ప్రశ్నించెను. దానికి సమాధానముగా మనుష్యుల గుణములననుసరించి శ్రద్ధ త్రివిధములని భగవానుడు రెండవ శ్లోకమున తెలిపెను. శ్రద్ధను అనుసరించియే వ్యక్తుల స్వభావములు ఉండునని మూడవ శ్లోకమున తెలిపెను. సాత్త్విక రాజస తామస శ్రద్ధాయుక్తులైన వారు క్రమముగా దేవ, యక్ష - రాక్షస, భూత - ప్రేతముల పూజలు చేయుదురని నాల్గవ శ్లోకమున తెలిపెను. ఐదు, ఆరు శ్లోకములలో శాస్త్రవిరుద్ధముగా ఘోరతపస్సులను ఆచరించు వారిని అధిక్షేపించెను. ఏడవశ్లోకమున ఆహార, యజ్ఞతపోదానముల భేదములను వినుమని అర్జునుని ఆజ్ఞాపించెను. ఎనిమిది, తొమ్మిది, పదవ శ్లోకములయందు క్రమముగా సాత్త్విక, రాజస, తామస ఆహారములను వర్ణించెను. 11, 12, 13 శ్లోకములయందు క్రమముగా సాత్త్విక, రాజస, తామస యజ్ఞముల లక్షణములను తెల్పెను. 14, 15, 16, శ్లోకములయందు వరుసగా శారీరిక, వాచిక, మానసిక తపస్సుల స్వరూపములను వివరించెను. 17వ శ్లోకమున సాత్త్విక తపోలక్షణములను, 18, 19 శ్లోకములయందు వరుసగా రాజస తామస తపోలక్షణములను వర్ణించెను. 20, 21, 22 శ్లోకములయందు క్రమముగా సాత్త్విక, రాజస తామస దానములను గూర్చి వ్యాఖ్యానించెను. 23వ శ్లోకమున పరమాత్ముని నామములైన, 'ఓమ్ తత్ సత్'ల మహిమను తెలిపెను. 24వ శ్లోకమున 'ఓంకార'ము యొక్క ప్రయోగమును, 25వ శ్లోకమున 'తత్' శబ్ద ప్రయోగమును, 26, 27వ శ్లోకముల యందు 'సత్' శబ్ద ప్రయోగమును గూర్చి వ్యాఖ్యానించెను. కడకు 28వ శ్లోకమున శ్రద్ధా రహితములైన యజ్ఞదాన తపశ్చర్యాది కర్మలు ఇహ-పరలోకముల యందును నిష్ఫలములని తెల్పి, వాటిని 'అసత్' అని పేర్కొనుచు భగవానుడు ఈ అధ్యాయమును ముగించెను.

సంబంధము : 16వ అధ్యాయప్రారంభమున 'దైవీ సంపద' అను పేరుతో నిష్కామభావముతో ఆచరింపదగు శాస్త్రవిహితగుణములను, ఆచరణములను భగవానుడు వర్ణించి, శాస్త్రవిరుద్ధమైన ఆసురీసంపదను గూడ వివరించెను. ఆసురస్వభావముగల పురుషులు నరకముల పాలయ్యెదరని పేర్కొనుచు, కామక్రోధలోభములే ఆసురీ సంపదయొక్క ప్రధానమైన అవగుణములనియు, అవియే నరక ద్వారములనియు పేర్కొనెను. వీటిని త్యజించి, ఆత్మశ్రేయస్సునకై సాధన చేయువాడు పరమగతిని పొందునని పల్కెను. తదనంతరము శాస్త్రవిధిని త్యజించి, తమ ఇష్టానుసారము తమకు మంచివిగా తోచిన కర్మలను చేయువారికి ఆ కర్మలఫలమూ లభింపదు, సిద్ధియులభింపదు, సుఖమూ లభింపదు. ఇక పరమగతిప్రాప్తి విషయమై చెప్పవలసిన పనియే లేదు - కావున కర్తవ్యాకర్తవ్యముల వ్యవస్థను తెలుపు శాస్త్ర విధానముల ననుసరించియే నిష్కామభావముతో కర్మలను ఆచరింపవలెనని భగవానుడు పలికెను.

శాస్త్ర విధిని ప్రక్కన బెట్టి, తమ ఇష్టానుసారము కర్మలను ఆచరించువారికి ఎట్టి ఫలమూ లభింపదు – అను మాటసత్యమే. కాని కొందరు శాస్త్రవిధిని ఎరుంగని కారణముననో, మఱియేయితర కారణముననో వాటిని త్యజింతురు. కాని యజ్ఞపూజాది పవిత్ర కర్మలను శ్రద్ధతో ఆచరింతురు – అట్టి వారి స్థితియేమగును? అను సందేహమును అర్జునుడు వెల్లడించుచున్నాడు-

॥ ఓం శ్రీపరమాత్మనే నమః ॥

పదునెనిమిదవ అధ్యాయము - మోక్షసన్న్యాసయోగము

అధ్యాయ నామము : జననమరణ రూప సంసారబంధములనుండి శాశ్వతముగా విముక్తిని పొంది, పరమానంద స్వరూపుడైన పరమాత్మను చేరుటయే మోక్షము. పూర్వోక్తములైన అన్నియధ్యాయముల సారరూపముగా మోక్షమార్గములైన సాంఖ్యయోగమును 'సన్న్యాస' మనియు, కర్మయోగమును 'త్యాగ' మనియు తెలిపి, భగవానుడు ఈ అధ్యాయమునందు వాటిని సాంగోపాంగముగా వర్ణించుచున్నాడు. కావున అట్లే సాక్షాత్తు మోక్షస్వరూపుడైన పరమేశ్వరుని యందే కర్మలనన్నింటిని సన్న్యసింపుమని అనగా త్యాగమొనర్పుమని తెలుపుచు, భగవానుడు తనయుపదేశమును ముగించుచున్నాడు. *(18/66)*. అందువలననే ఈ అధ్యాయమునకు "మోక్షసన్న్యాసయోగము" అని పేరు ఏర్పడినది.

అధ్యాయ సారాంశము : ఈ అధ్యాయమునందలి మొదటి శ్లోకమున అర్జునుడు సన్న్యాసత్యాగ తత్త్వములను గూర్చి తెలిసికొనగోరెను. ఈ విషయమున ఇతర విద్వాంసుల అభిప్రాయములను *2,3,* శ్లోకముల యందు భగవానుడు వివరించెను. త్యాగవిషయమున తన నిశ్చితాభిప్రాయమును వినుమని పల్కుచు, కర్తవ్య కర్మాచరణమును త్యజించుట సమంజసము కాదని *4,5,* శ్లోకములలో స్పష్టపఱచెను. త్యాగవిషయమున ఇతరుల అభిప్రాయములకంటెను తన నిశ్చితాభిప్రాయము ఉత్తమమైనదని *6*వ శ్లోకమున నొక్కి చెప్పెను. పిమ్మట *7, 8, 9* శ్లోకములయందు క్రమముగ తామస, రాజస, సాత్త్విక త్యాగ లక్షణములను తెలిపెను. *10, 11* శ్లోకములయందు సాత్త్విక త్యాగి లక్షణములను వివరించుచు, *12*వ శ్లోకమున త్యాగుల మహత్త్వములను వర్ణించి, త్యాగవిషయ వివరణమును ముగించెను. అనంతరము *13, 14, 15* శ్లోకములలో సాంఖ్య (సన్న్యాస) యోగ విషయములను వివరించుచు, సాంఖ్య సిద్ధాంతము ననుసరించి కర్మ సిద్ధియందు అధిష్ఠానాది అయిదు హేతువులను వివరించెను. *16, 17* శ్లోకములలో శుద్ధ స్వరూపుడైన ఆత్మను కర్తగా భావించుటతగదని తెల్పుచు కర్తృత్వాభిమానమును వీడి, కర్మలను ఆచరించువారిని భగవానుడు ప్రశంసించెను. *18*వ శ్లోకమున కర్మప్రేరణ, కర్మసంగ్రహ స్వరూపములను, దెలిపి, జ్ఞాన, కర్మ, కర్తల త్రివిధ భేదములను వివరింతునని *19*వ శ్లోకమున పేర్కొనెను. *20*నుండి *28*వ శ్లోకము వఱకు వాటి (జ్ఞాన, కర్మ, కర్తల) యొక్క సాత్త్విక, రాజస, తామస భేదములను విశదపఱచెను. బుద్ధి, ధృతియనునవి గూడ మూడు విధములని తెల్పుచు, వాటియొక్క సాత్త్విక, రాజస, తామస భేదములను *29* నుండి *35* వ శ్లోకమువఱకు వివరించెను. సుఖములయందలి సాత్త్విక, రాజస, తామస భేదములను *36* నుండి *39*వ శ్లోకమువఱకు వివరించుచు, సమస్త జగత్తు త్రిగుణాత్మకమేయని తెల్పి, *40*వ శ్లోకమున గుణముల ప్రస్తావనను ముగించెను.

41వ శ్లోకమున బ్రాహ్మణులు మొదలగు నాలుగు వర్ణముల వారి కర్మలు స్వాభావిక గుణములను బట్టియే ఏర్పడినవని తెల్పుచు, బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్ర వర్ణముల వారి స్వాభావిక కర్మలను వేర్వేఱుగా 42, 43 44 శ్లోకములలో వర్ణించెను. 45, 46 శ్లోకములలో మానవులు తమ తమ వర్ణధర్మములను పాటించుటవలన పరమసిద్ధిని పొందుదురని తెల్పుచు, ప్రతివ్యక్తియు వాటిని విధిగా ఆచరింపవలెనని నిర్దేశించెను. 47, 48 శ్లోకములలో స్వధర్మాచరణములను ప్రశంసించుచు, వాటిని త్యజింపరాదని పల్కెను. 49వ శ్లోకమున మరల సన్న్యాసయోగ ప్రసంగమునారంభించి, సన్న్యాసమువలన పరమసిద్ధి లభించునని తెలిపెను.

తదనంతరము 50వ శ్లోకమున జ్ఞానముయొక్క పరానిష్ఠను ప్రస్తావించుచు, ఫలసహిత జ్ఞాననిష్ఠను 51 నుండి 55వ శ్లోకమువరకు భగవానుడు వివరించెను. 56, 57, 58 శ్లోకములలో భక్తి ప్రధాన కర్మయోగ మహత్త్వమును, ఫలమును దెల్పుచు, దానిని ఆచరింపుమని అర్జునుని ఆజ్ఞాపించెను. ఆచరింపనిచో కలుగు హానిని గూర్చియు తెల్పెను. ప్రకృతి ప్రభావకారణమున స్వాభావిక కర్మలను మానవుడు త్యజింపజాలడని 59, 60 శ్లోకములలో తెల్పుచు, పరమేశ్వరుడే సర్వనియంత, సర్వాంతర్యామి, కావున సర్వథా అతనినే శరణుపొందుమని 61, 62 శ్లోకములలో భగవానుడు అర్జునుని ఆజ్ఞాపించెను. 63వ శ్లోకమునందు ఈ విషయమును ముగించుచు, తాను చెప్పిన విషయములను అన్నింటిని పరిశీలించి, తనకు ఇష్టమైన దానినే (నచ్చిన) ఆచరింపుమని అర్జునుని ఆదేశించెను.

పరమ గుహ్యతమమైన సమస్త గీతోపదేశసారమును వినుమని 64వ శ్లోకమున నిర్దేశించెను. 65, 66 శ్లోకములలో అనన్యశరణాగతియే గీతోపదేశసారమని ఫలసహితముగా దానిని వర్ణించి, తనను శరణుజొచ్చుమని అర్జునుని ఆదేశించుచు గీతోపదేశమును ముగించెను. 67వ శ్లోకమున అనర్హులైన నాలుగు విధముల వారికి గీతోపదేశమును చేయరాదని నుడివెను. అర్హులైన వారు గీతా ప్రచారమునూ, గీతాధ్యయనమునూ, గీతాశ్రవణమునూ భక్తిశ్రద్ధలతో చేయుటవలన కలుగు సత్ఫలములను 68 నుండి 71వ శ్లోకము వఱకు వివరించెను. పిమ్మట "నేను బోధించిన ఈ గీతోపదేశమును ఏకాగ్రతతో వింటివా? నీ మోహము నశించినదా?" అని 72వ శ్లోకమున భగవానుడు అర్జునుని అడిగెను. అప్పుడర్జునుడు "నా మోహము నశించినది. స్మృతి గలిగి, సంశయరహితుడనైతిని. నీయాజ్ఞను పాలించెదను" అని 73వ శ్లోకమున విన్నవించెను. 74 నుండి 77వ శ్లోకమువఱకు శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపమైన గీతాశాస్త్రోపదేశ మహిమలను వర్ణించుచు, ఆయుపదేశమును, భగవంతుని విరాట్ స్వరూపమును తన స్మృతిపథమునకు దెచ్చుకొని, సంజయుడు మిక్కిలి విస్మితుడు అగుచు హర్షమును పొందెను. 78వ శ్లోకమున యోగేశ్వరుడైన శ్రీకృష్ణభగవానుడును, ధనుర్ధారియైన అర్జునుడును ఉండుచోట సంపదలును, విజయమూ, ఐశ్వర్యమూ, సర్వోత్తమ నీతియును వర్ధిల్లుచుండుట నిశ్చయమే అని సంజయుడు ప్రకటించుటతో ఈ 18వ అధ్యాయము ముగిసెను.

సంబంధము - ద్వితీయాధ్యాయమునందలి 11వ శ్లోకము నుండి గీతోపదేశము ప్రారంభమైనది. అచటినుండి ప్రారంభించి 30వ (ముప్పదియవ) శ్లోకమువఱకు భగవంతుడు జ్ఞానయోగమును గూర్చి ఉపదేశించెను. ప్రసంగ వశమున క్షత్రియ ధర్మమునను సరించి, యుద్ధము చేయుట అర్జునుని కర్తవ్యమని ప్రతిపాదించుచు, 39వ శ్లోకమునుండి అధ్యాయసమాప్తము వఱకును భగవానుడు కర్మయోగమును గూర్చి ఉపదేశించెను. అనంతరము 3వ అధ్యాయమునుండి 17వ అధ్యాయమువఱకు ఒకచోట జ్ఞానయోగ దృష్టితోడను, మఱియొకచోట కర్మయోగ దృష్టితోడను పరమాత్మప్రాప్తికై పెక్కు సాధన మార్గములను పేర్కొనెను. వాటిని అన్నింటిని శ్రద్ధగా విన్నపిదప, ఈ 18వ అధ్యాయమునందు అన్ని అధ్యాయముల ఉపదేశములసారమును తెలిసికొను ఉద్దేశ్యముతో అర్జునుడు సన్న్యాసము అనగా జ్ఞానయోగము యొక్కయు, మఱియు త్యాగము అనగా ఫలాసక్తి త్యాగరూపకర్మయోగముయొక్కయు తత్త్వములను సమగ్రముగా వేర్వేఱుగా వివరింపుమని భగవానుని అర్థించెను-

అర్జున ఉవాచ

సన్న్యాసస్య మహాబాహో తత్త్వమిచ్ఛామి వేదితుమ్ ।
త్యాగస్య చ హృషీకేశ పృథక్ కేశినిషూదన ॥ 1 ॥

మహాబాహో!	= ఓ మహాబాహూ!	సన్న్యాసస్య, తత్త్వమ్	= సన్న్యాస తత్త్వమును	పృథక్	= వేర్వేఱుగా
హృషీకేశ!	= ఓ అంతర్యామీ!	త్యాగస్య (తత్త్వమ్), చ	= త్యాగ తత్త్వమును	వేదితుమ్, ఇచ్ఛామి	= (నేను) తెలిసికొన గోరుచున్నాను
కేశినిషూదన!	= ఓ వాసుదేవా!				

అర్జునుడు పలికెను- ఓ మహాబాహూ! అంతర్యామీ! వాసుదేవా! సన్న్యాస తత్త్వమును, త్యాగతత్త్వమును వేర్వేఱుగా తెలిసికొనగోరెదను. (1)

ప్రశ్న - మహాబాహో! హృషీకేశ! కేశినిషూదన! అను మూడు సంబోధనల ప్రయోగముల యొక్క ఆంతర్యమేమి?

సమా - శ్రీకృష్ణభగవానుడు సర్వశక్తిమంతుడు, సర్వాంతర్యామి, సమస్త దోషములను రూపుమాపు సాక్షాత్పరమేశ్వరుడు. కావున అర్జునుడు తెలిసికొనగోరు విషయములను అన్నింటిని శ్రీకృష్ణుడు ఎఱుగును. కనుక తన ప్రార్థనను మన్నించి, సంపూర్ణముగ యథార్థమును తాను గ్రహించుటకు వీలగునట్లు తన సందేహములన్నియును దూరమగునట్లు, విషయములను వివరింపుమని అర్జునుడు భగవంతుని ప్రార్థించెను. పై సంబోధనల అంతరార్థములు ఇవియే.